

Μνήμων

Τόμ. 39 (2022)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΡΒΑΝΙΘΗ, Σπαθιά και άλλα όπλα: Στοιχεία για τον αφοπλισμό των μη Μουσουλμάνων στα χρόνια της Κωνσταντινούπολης, Μάρτιος – Απρίλιος 1821 ● ΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825) ● ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΠΑΣ, Σπογγαλιευτικές συντροφίες και επιχειρήσεις στην Ύδρα στα τέλη της Επανάστασης και τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου (1830-1840) ● ΣΩΤΗΡΟΣΛΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία της αποκατάστασης των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1906) ● ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΥΡΡΙΗΡΗ, Η ώρα της ανταλλαγής. Οι ανταλλάξιμοι Μουσουλμάνοι στον τοπικό Τύπο: Οι περιπτώσεις της Κρήτης και της Μακεδονίας ● ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΕΛΟΥ, Από τη Βιθνία στην Ελλάδα: Πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής στον τόπο προέλευσης και εγκατάστασης μέσα από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ ● ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ, Ο «τεκμηριωτικός» φακός της αιωνότητας του αίματος: Οι φωτογραφικοί «απαρράλληλισμοί» της Nelly's και η εποχή τους ● ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Τα τοπικά οικονομικά δίκτυα των Ομάδων Ενδύπων Καταθικομένων Αγρονιστών (ΟΕΚΑ) ως πρώιμο στάδιο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΔΗ – ΝΑΤΑΛΙΑ ΤΣΟΥΡΜΑ, Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα της Κατοχής (1941-1944/45): Μια ιστοριογραφική προσέγγιση της πληθυσμιακής κινήτικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Δύο οθωμανικά τεκμήρια για τον Ρήγα ● ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, «Μια πιστή εικόνα της Ελλάδας»: Από το ημερολόγιο του ιρλανδού φιλέλληνα James Emerson (1825) ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ, Οι ενθυμήσεις του Μαρμερόνου Λαμπρινού Κ. Δημαρχόπουλου, 1821-1866 ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Μερικές σκέψεις για τη ζωή, το επιστημονικό έργο και την ποικίλη δράση του Αντωνίου Σιγάλα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια δεύτερη αποτίμηση: Χάρης Αθανασάδης, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Σίμος Μπούκης, Μιχάλης Σωτηρόπουλος, Άννα Αθανασούλη, Παναγιώτης Σπάθης ως Ευθύμιος Μαχαίρας, Βασιλική Θεοδώρα, Νικόλαος Αβανός, Κατερίνα Γαρίδα, Δημήτρης Γαργής, Ζωή Καζάκου

39

ΑΘΗΝΑ 2022

ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΥΔΡΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1830-1840)

ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΠΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.37409](https://doi.org/10.12681/mnimon.37409)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΝΤΥΠΑΣ Μ. (2024). ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΥΔΡΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1830-1840). *Μνήμων*, 39, 59-85. <https://doi.org/10.12681/mnimon.37409>

ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΠΑΣ

ΣΠΟΓΓΑΛΙΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΎΔΡΑ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1830-1840)*

Η αρχική σκέψη για το συγκεκριμένο άρθρο γεννήθηκε στη διάρκεια προσωπικής έρευνας στο Τοπικό Αρχείο της Ύδρας και στο γραφείο του τοπικού συμβολαιογράφου, όπου εντοπίστηκε μια σειρά από συμβόλαια που αναφέρονταν στη συγκρότηση σπογγαλιευτικών συντροφιών με έδρα την Ύδρα στην περίοδο των καποδιστριακών και των πρώτων οθωνικών χρόνων. Η ανάπτυξη σε τόσο πρώιμο χρονικά στάδιο σπογγαλιευτικής δράσης στο νησί, όταν αποτελεί «κοινό τόπο» ότι αυτή αναπτύχθηκε κυρίως μετά τη δεκαετία του 1870, αναμφίβολα προκάλεσε εντύπωση. Η αίσθηση αυτή εντάθηκε, όταν η συνέχεια της έρευνας ανέδειξε την εμπλοκή στην υπόθεση οργάνωσης και χρηματοδότησης των σπογγαλιευτικών συντροφιών πολλών μελών υδραϊκών οικογενειών, οι οποίες, προεπαναστατικά αλλά κυρίως μετεπαναστατικά, ανήκαν στο ανώτερο κοινωνικό στρώμα του νησιού.

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή και σύνθεση των υπάρχουσών πληροφοριών σχετικά με τις σπογγαλιευτικές συντροφίες του νησιού. Ωστόσο, αυτή η χαρτογράφηση της σπογγαλιευτικής δραστηριότητας και των χαρακτηριστικών της εντάσσεται σε μια γενικότερη προβληματική, το πώς η επαναστατική περίοδος καθόρισε, σε μεγάλο βαθμό, τους οικονομικούς προσανατολισμούς και τις στρατηγικές της αστικής ομάδας του νησιού της Ύδρας στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών ζωής του ελληνικού κράτους.¹

* Ευχαριστώ τον συνάδελφο υποψήφιο διδάκτορα Νίκο Αλεβυζάκη για τις επισημάνσεις του, στη διάρκεια επεξεργασίας του παρόντος άρθρου.

1. Με αφορμή την επέτειο της 200ής επετείου της Ελληνικής Επανάστασης η έρευνα σχετικά με την επαναστατική Ύδρα προχώρησε αρκετά. Βλ. ιδιαίτερα τις συμβολές των Δημήτρη Δημητρόπουλου, Σίμου Μποζίκη, Βαγγέλη Σαράφη, Τζερίνας Χαρλαύτη και Κατερίνας Γαλάνη στον συλλογικό τόμο (με επιμέλεια των δύο τελευταίων) *Ο εμπορικός και πολεμικός στόλος κατά την Επανάσταση του 1821*,

Οι υδραίοι κεφαλαιούχοι, πλοιοκτήτες και έμποροι αποτέλεσαν τους κατεξοχήν φορείς του εμπορικού κεφαλαίου στον νότιο ελλαδικό χώρο τα χρόνια πριν από την Επανάσταση, εξαιτίας της ανάμειξής τους στη μεσογειακή ναυτιλία και το θαλάσσιο εμπόριο, στο β' μισό του 18ου – αρχές 19ου αιώνα.²

Ταυτόχρονα, το άρθρο συμβάλλει και στην ανάδειξη αδημοσίευτων αρχειακών πηγών που εναπόκεινται στο νησί της Ύδρας. Τα νοταριακά κατάστιχα με τα συμβολαιογραφικά έγγραφα αλλά και τα κατάστιχα της υδραϊκής Δημογεροντίας των ετών 1828-1840 συνιστούν πηγές ελάχιστα μελετημένες από τους ερευνητές μέχρι και τις μέρες μας, με ορισμένες εξαιρέσεις,³ παρά το γεγονός ότι το αρχειακό υλικό του Τοπικού Αρχείου Ύδρας έχει άρτια ταξινομηθεί στο πρόσφατο παρελθόν από το προσωπικό του ΕΙΕ και της Ακαδημίας Αθηνών.⁴ Η αξιοποίηση αυτού του υλικού μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση του συστήματος των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό του νησιού.

Το χρονικό διάστημα που καλύπτει το άρθρο αποφεύγει την αναφορά σε επαναστατική και μετεπαναστατική περίοδο, όχι γιατί αυτή δεν υπάρχει ούτε γιατί υποτιμάται η σημασία της επαναστατικής «τομής».⁵ Είμαστε όμως μάλλον πιο κοντά στη θεώρηση του Βασίλη Κρεμμυδά περί «τομής-συνεχειών».⁶ Εξηγούμαι: Η ερευνητική επικέντρωση στη

Ηράκλειο, ΠΕΚ, (υπό έκδοση) και ακόμα τις δύο μελέτες της Ευτυχίας Δ. Λιάτα, *Εκ του υστερήματος αρμάτων... Η φρεγάτα «Τιμολέων» στην Επανάσταση του 1821*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2020 και *Ο στόλος της Ύδρας στην Επανάσταση του 1821. Δαπάνες και αποζημιώσεις*, ΕΜΝΕ, Παράρτημα αρ. 19 του περιοδικού *Μνήμων*, Αθήνα 2022.

2. Σχετικά, βλ. Τζελίνα Χαρλαύτη, «Η “ναυτική πολιτεία” του Ιονίου και του Αιγαίου. Ναυτότοποι, ναυτικές οικογένειες και επιχειρήσεις», Τζελίνα Χαρλαύτη – Κατερίνα Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Αθήνα, Κέδρος, 2013, σ. 370-385· Πέτρος Πιζάνιας, *Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1830*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2021, σ. 19-20, 69, 76-78, 136-139.

3. Ενδεικτικά, βλ. Αλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ελληνική πειρατεία και κούρσος τον 18ο αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1998· Ντίνα Αδαμοπούλου – Αννίτα Πρασσά, *Ανδρέας Μιαούλης [1769-1835]. Από την υπόδουλη έως την ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003.

4. Γεώργιος Ροδολάκης, «Ιστορικό Αρχείο Ύδρας. Απογραφικό Διάγραμμα», *Τετράδια Εργασίας ΚΝΕ/ΕΙΕ* 11 (1987), σ. 151-209.

5. Υιοθετούμε, βέβαια, την άποψη που τοποθετεί τα όρια της Επανάστασης να εκτείνονται μέχρι το 1832 και όχι μέχρι το τέλος της περιόδου των στρατιωτικών επιχειρήσεων ή το έτος της αναγνώρισης της Ανεξαρτησίας. Βλ. Χρήστος Λούκος, *Μία σύντομη ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2022, σ. 5 (υπό έκδοση).

6. Βασίλης Κρεμμυδάς, «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος». Μεθοδολογικές

σπογγαλιεία και γενικότερα στην οικονομική δραστηριοποίηση στη ναυτιλία και το θαλάσσιο εμπόριο εκ μέρους των υδραϊκών πλοιοκτητικών οικογενειών γίνεται υπό την παραδοχή ότι αυτή υπακούει στους δικούς της «χρόνους» που δεν ταυτίζονται με τους «εθνικούς»: τιμές σιτηρών και ναύλων, ενσωμάτωση ή αποκοπή από τα «μεγάλα» δίκτυα του μεσογειακού εμπορίου, μακραιώνες σταθερές όσον αφορά την οργάνωση της επιχειρηματικής δράσης, τα συστήματα αμοιβών κ.ά. Από την άλλη όμως οι μετεπαναστατικοί οικονομικοί προσανατολισμοί των υδραϊκών πλοιοκτητικών οικογενειών καθορίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από το πώς «βγήκαν» αυτές οι οικογένειες από την Επανάσταση ύστερα από τη χρηματοδότηση εκ μέρους τους του ναυτικού Αγώνα και την οικονομική δυσπραγία που έπληξε το νησί στη διάρκεια των καποδιστριακών χρόνων.

Σπογγαλιεία στην Ύδρα και την Ερμιονίδα πριν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης

Οι όποιες αναφορές σε σπογγαλιεία διεξαγόμενη από Ύδραίους ή από άλλους που έχουν έδρα στην Ύδρα τις δεκαετίες πριν από την Ελληνική Επανάσταση είναι ισχνές. Ωστόσο, παρά την έλλειψη αρχαικών τεκμηρίων και ποσοτικών δεδομένων, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια ορισμένοι κάτοικοι του νησιού εξασκούσαν τη σπογγαλιεία εκμεταλλευόμενοι τη μορφολογία των βυθών και τη διαμόρφωση, ήδη από τότε, μιας ζήτησης σφουγγαριών στα μεσογειακά λιμάνια τόσο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και της δυτικής Ευρώπης.⁷

Αυτή η πρώιμη ανάπτυξη της συγκεκριμένης δραστηριότητας έγινε δυνατή εντός ενός διαμορφωμένου πλαισίου οικονομικών σχέσεων μεταξύ της Ύδρας και των απέναντι ακτών της Ερμιονίδας και Τροιζηνίας. Η σχέση του νησιού και της απέναντι πελοποννησιακής στεριάς ήταν κομβική, ιδιαίτερα από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα, για την ανάπτυξη συνολικά της υδραϊκής ναυτιλίας και του θαλάσσιου εμπορίου. Η περιοχή του Κρανιδίου και της Ερμιόνης εξασφάλιζε πληρώματα για τα εμπορικά πλοία της Ύδρας, ενώ στην Κοιλιάδα Ερμιονίδας ναυπηγούνταν πλοία υδραϊών ιδιοκτητών,

προσεγγίσεις για τη μελέτη του Εικοσιένα», *Θεωρία και Κοινωνία* 5 (1991), σ. 67-82.

7. Για την ανάπτυξη της σπογγαλιείας στις νησιωτικές κοινότητες του Αιγαίου από τα τέλη του 18ου αιώνα βλ. Emile Kolodny, *La population des îles de la Grèce: essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale*, τ. 1, Αιξ-αν-Προβάνς 1974, σ. 309-310· Εύη Ολυμπίου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα και κοινωνική συγκρότηση στο νησί της Καλύμνου (19ος-20ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2014, σ. 69-71.

πιθανότατα μικρής χωρητικότητας.⁸ Αυτές οι περιοχές προμήθευαν επίσης φορτία στα υδραίικα πλοία, ενώ λειτουργούσαν και ως γέφυρα για τις εμπορικές δραστηριότητες που αναπτύσσονταν μεταξύ Ύδρας και Πελοποννήσου, με μοχλό ορισμένες οικογένειες πελοποννησίων εμπόρων, ιδίως από την Αρκαδία, που είχαν επεκτείνει τις επιχειρήσεις τους στην Ύδρα.⁹ Όσον αφορά τη σπογγαλιεία, ο Rouqueville παρατηρούσε, στα 1814, ότι οι κάτοικοι της Ερμιόνης (Καστρί) –άνδρες αλλά κυρίως γυναίκες– επιδίδονταν στη σπογγαλιεία καθώς «τα σφουγγάρια αφθονούν στις ακτές της Ερμιονίδας», ενώ το αλίευμα της καλύτερης ποιότητας τροφοδοτούσε την αγορά του Ναυπλίου.¹⁰

Στη διάρκεια της Επανάστασης, παρότι δεν διαθέτουμε πολλές πληροφορίες, φαίνεται, ωστόσο, ότι μια σπογγαλιευτική δραστηριότητα συνέχιζε να διεξάγεται από Ερμιονίτες και ίσως και από Ύδραίους. Το 1827, μάλιστα, σε μια περίοδο που έχουμε έξαρση της υδραίικης «πληβειακής» πειρατικής δράσης, ιδίως στη θαλάσσια περιοχή των ακτών της ανατολικής Πελοποννήσου και του Σαρωνικού,¹¹ καταγράφεται και ένα περιστατικό πειρατείας σε βάρος κρανιδιωτών σφουγγαράδων. Με επιστολή τους στην Αντικυβερνητική Επιτροπή οι δημογέροντες Κρανιδίου Λογοθέτης Ζέρβας, Αντώνιος Παππαδιάς και Κώστας Φασιλής ενημέρωναν ότι περίπου στις 20 Μαΐου 1827 «δύο τρεχαντήρια σπογγαράδικα κρανιδιώτικα ερχόμενα από το ταξιδιόν των» δέχθηκαν επίθεση από δύο υδραίικα καΐκια που παρίσταναν ότι ψάρευαν. Οι Ύδραίοι πήραν από τα δύο σφουγγαράδικα τον οπλισμό των ανδρών, 30 γρόσια και περίπου 200 οκάδες σφουγγαριού, το οποίο μετέφεραν στο λιμάνι της Ύδρας.¹²

8. Για τις σχέσεις μεταξύ Ύδρας και Ερμιονίδας βλ. Μαρίνα Πετρονώτη, «Σχέδιασμα για την μελέτη των οικονομικών και κοινωνικών μετασχηματισμών στο Κρανίδι (1821-1981)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 57 (1985), σ. 65-69.

9. Για τους δεσμούς των εμπόρων της Αρκαδίας με την Ύδρα στη διάρκεια των προεπαναστατικών χρόνων βλ. Στάθης Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ. 125-127, 192-195.

10. François Charles Hugues Laurent Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 5, Παρίσι, Firmin Didot père et fils, 1827, σ. 259-262, και τ. 6, Παρίσι 1827, σ. 253.

11. Σχετικά με την ένταση της υδραίικης πειρατικής και καταδρομικής δράσης στα χρόνια 1825-27 βλ. Jurien de la Gravière, *Ιστορία του υπέρ ανεξαρτησίας των Ελλήνων αγώνος κυρίως του ναυτικού, μετάφρασις Κωνσταντίνου Ν. Ράδου*, εκδότης Ιωάννης Νοτάρης, Αθήνα 1894, σ. 184-194· Τρύφων Κωνσταντινίδης, *Καράβια, καπετάνοι και συντροφοναύται 1800-1830*, Ιστορική Υπηρεσία Βασιλικού Ναυτικού, Αθήνα 1954, σ. 528-537.

12. Σχετικά με αυτή την υπόθεση βλ. Τοπικό Αρχείο Ύδρας (στο εξής ΤΑΥ), Κυτίο Αδημοσίεωτων Εγγράφων 43, έγγραφο 125, Δημογεροντία Κρανιδίου προς Αντι-

Συγκρότηση και οργανωτικά χαρακτηριστικά των σπογγαλιευτικών συντροφιών με έδρα την Ύδρα

Τα νοταριακά κατάστιχα του νησιού, της περιόδου διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια, μαρτυρούν έναρξη –ή ορθότερα επανεκκίνηση– της σπογγαλιευτικής δραστηριότητας στο νησί ήδη αμέσως μετά το τέλος των πολεμικών επιχειρήσεων. Οι διαθέσιμες αρχειακές πηγές επισημαίνουν πολλαπλασιασμό του αριθμού των σπογγαλιευτικών συντροφιών τα χρόνια 1830-1834 και εμπλοκή σε αυτές ατόμων με προσδιορισμένους και καταμερισμένους ρόλους: χρηματοδότες του ταξιδιού, πλοίαρχοι –που συχνά μπορεί να ήταν και δύτες–, αμιγώς δύτες («βουτηχτές») καθώς και βοηθητικό προσωπικό, κυρίως κωπηλάτες («κουπάδες»), οι οποίοι ταξίδευαν με τα σπογγαλιευτικά πλοίαρρα. Η επιχειρηματική δραστηριότητα στη σπογγαλιεία με έδρα την Ύδρα διαρθρωνόταν στις ίδιες διακριτές φάσεις που έχει επισημάνει η Εύη Ολυμπίτου για την καλυμνιακή σπογγαλιεία των μεταγενέστερων δεκαετιών: προετοιμασία του ταξιδιού, αλίευση, κατεργασία του προϊόντος, αποθήκευση, τελική εξαγωγή και εμπορία των σπόγγων.¹³ Στον Πίνακα 1 καταγράφουμε τα χαρακτηριστικά της συγκρότησης των σπογγαλιευτικών συντροφιών με έδρα την Ύδρα.

Τα συμβόλαια αποκαλύπτουν έναν κόσμο συνεργασίας μεταξύ Ύδρας και απέναντι ακτών, διανησιωτικής συνεργασίας μεταξύ Ύδρας και των σπογγαλιευτικών νησιών της Καλύμνου και της Σύμης, ακόμα και με τη Ζάκυνθο. Η διαίρεση του Αιγαίου σε δύο κρατικές οντότητες, εξαιτίας της δημιουργίας του ελληνικού κράτους, δεν ανέτρεψε το γνώριμο από δεκαετίες χαρακτηριστικό της συμπληρωματικότητας των οικονομικών λειτουργιών και ειδικεύσεων ανάμεσα στον νησιωτικό κόσμο του Αιγαίου και του Ιονίου, που εντοπίζονται και στην οργάνωση της σπογγαλιευτικής δράσης.¹⁴

Από την άλλη πλευρά, μπορούμε, νομίζω, να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι ήδη από τα καποδιστριακά χρόνια η περιοχή Ύδρας – Κρανιδίου θεωρούνταν ατύπως το βασικό κέντρο σπογγαλιείας του νέου κράτους. Το γεγονός ότι τα συμφωνητικά συγκρότησης των σπογγαλιευτικών συντροφιών συνάπτονταν στην Ύδρα –ασχέτως αν αυτές δεν αποτελούνταν μόνο από Ύδραϊους– συνηγορεί σε αυτή την άποψη. Η ύπαρξη στο νησί

κυβερνητική Επιτροπή, Κρανίδι, 23 Μαΐου 1827, και έγγραφο 127, Αντικυβερνητική Επιτροπή προς «Τοπική Κυβέρνηση της νήσου Ύδρας», Πόρος, 24 Μαΐου 1827.

13. Ε. Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 127.

14. Κατά το γνωστό σχήμα του Σπύρου Ασδραχά, «Το ελληνικό αρχιπέλαγος, μια διάσπαρτη πόλη», Βασίλης Σφυρόερας, Άννα Αβραμέα, Σπύρος Ασδραχάς, *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα, Ολκός, 1999, σ. 236-261.

Πίνακας 4: Σπογγογαλιευτικές συντροφίες με έδρα την Υδρα (1830-1834)

Ημερομηνία σύστασης	Πλοίαρχοι και καταγωγή	Δύτες και καταγωγή	Προορισμός
29-31 Οκτωβρίου 1830*	Ιωάννης Φασιλής (Κρανίδι) Δημήτριος Σιδέρης (Κρανίδι) Αντώνιος Λατζουμάνης (Κρανίδι) Μιχαήλ Σκουμπάφης (Υδρα) Ιωάννης Κυπριώτης (Σύμη)	Θεόδωρος Σούστης (Σύμη) Μάρκος Καββάσιλας (Σύμη)	«δια οποιαδήποτε μέρος και τόπους ενεκρίνουν προς συμφέρον της συντροφιάς»
27 Φεβρουαρίου 1831**	Σπύρος Καρακαβέλας (Ζάκυνθος) Στάυρος Αντίπας (Ζάκυνθος) Κωνσταντίνος Βιρόνης (Ζάκυνθος) Ιωάννης Βιρόνης (Ζάκυνθος) Νικόλης Μελάνος (Ζάκυνθος) Ελευθέριος Νεχότσενας (Ζάκυνθος)	Ιωάννης Κυπριώτης (Σύμη) Ηλίας Μαγκαφάς (Σύμη) Θεόδωρος Σούστης (Σύμη) Μάρκος Καββάσιλας (Σύμη) Νικόλαος Γιοσιμπαλής (Σύμη) Κώστας Χατζηδιάκου Σπανού (Σύμη) Τζανέτος Φρατζής (Σύμη) Σπύρος Φράγκος (Ζάκυνθος)	«εις οποιαδήποτε μέρος και τόπους ελληνικούς ή τουρκικούς όπου ενεκρίνουν να εβγάλουν από την θάλασσα σφουγγάρια και άλλα τυχόντα»
23 Μαρτίου 1832***	Παντελής Τζώρτζος (Υδρα)	Γεώργιος Καρατζάς (Πόρος) Σωτήριος Καρατζάς (Πόρος) Αντώνιος Καρατζάς (Πόρος) Μανόλης Νόνης (Κρανίδι) Νικόλαος Δελιγέζας (Κρανίδι) Αντώνιος Λατζουμάνης (Κρανίδι) Πέτρος Ράβδας (Κρανίδι)	ακτές της βόρειας Αφρικής
29 Οκτωβρίου 1832****	Ιωάννης Φασιλής (Κρανίδι) Μανόλης Νόνης (Κρανίδι) Μιχαήλ Σκουμπάφης (Υδρα)	Γεώργιος Βούτσας (Κάλυμνος) Γεώργιος Γιοσιμπαλής (Σύμη) Θεόδωρος Σούστης (Σύμη)	«εις όποιον μέρος αποφασίσουν να ψαφεύσουν δια σφουγγάρια»
19 Απριλίου 1833*****	Ιωάννης Φασιλής (Κρανίδι) Αθανάσιος Μπακαρώλης (Κρανίδι), Μιχαήλ Σκουμπάφης (Υδρα)	Θεόδωρος Σούστης (Σύμη) Ιωάννης Πούλης (Σύμη) Γεώργιος Γιοσιμπαλής (Σύμη) Μιχαήλ της Ελένης (Σύμη)	ακτές του Αιγαίου
17 Απριλίου 1834*****	Παναγιώτης Βουρλάκος (Γύθειο)	Γεώργιος Ρουμάνης (Κρανίδι)	νησιά του Αιγαίου

* Τ.Α.Υ. Νοταριακός Κώδικας 17, συμβόλαιο αρ. 18, 21. ** Στο ίδιο, συμβόλαιο αρ. 122. *** Στο ίδιο, Νοταριακός Κώδικας 18, συμβόλαιο αρ. 432. **** Στο ίδιο, Νοταριακός Κώδικας 19, συμβόλαιο αρ. 614. ***** Στο ίδιο, συμβόλαιο αρ. 699. ***** Στο ίδιο, Νοταριακός Κώδικας 20, συμβόλαιο αρ. 206.

όχι μόνο συμβολαιογράφου αλλά και συγκεκριμένων κρατικών υπηρεσιών (τελωνείου, λιμεναρχείου κ.ά.) φαίνεται επίσης να λειτουργούσε υποστηρικτικά στην κατεύθυνση οργάνωσης της σπογγαλιευτικής δραστηριότητας της περιοχής του Αργοσαρωνικού, με κέντρο την Ύδρα.

Τα συμβόλαια φανερώνουν τη δημιουργία βραχύβιων επιχειρηματικών σχημάτων που οργανώνονταν εν όψει συγκεκριμένου σπογγαλιευτικού ταξιδιού, το οποίο θα ολοκληρωνόταν όταν έκριναν τα μέλη της συντροφίας. Ο μήνας σύναψης των συμβολαίων δεν είναι τυχαίος, καθώς παρατηρούνται δύο «χρόνοι»: τέλη Φεβρουαρίου – μέσα Απριλίου (4 συμβόλαια) και τέλη Οκτωβρίου (2 συμβόλαια). Η σύναψη συμβολαίων τον Φεβρουάριο γινόταν εν όψει του μεγάλου θερινού σπογγαλιευτικού ταξιδιού, διάρκειας περίπου πέντε μηνών,¹⁵ ενώ στα τέλη Οκτωβρίου υποθέτουμε ότι επρόκειτο για οργάνωση κάποιου χειμερινού ταξιδιού σύντομης διάρκειας, στις ακτές του Αιγαίου.

Ως προτιμητέοι σπογγαλιευτικοί τόποι αναφέρονται τα παράλια του Αιγαίου, ιδίως της Κρήτης, καθώς και οι ακτές της βόρειας Αφρικής. Η αύξηση της ζήτησης σπόγγων από τις δυτικές αγορές οδηγούσε στο γεωγραφικό «άνοιγμα» των σπογγαλιευτικών δραστηριοτήτων. Γάλλοι παρατηρητές είχαν επίγνωση της παρουσίας Ύδραίων και Ερμιονιτών σε αυτές τις ακτές στα μέσα της δεκαετίας του 1830. Ο M. P. Henricks σημείωνε ότι οι σπογγαλιείς της Ύδρας, της Ερμιόνης και των Ψαρών ψάρευαν στις ακτές της Συρίας, της Βεγγάζης, της Κυρηναϊκής και της Τυνησίας και ότι η αλίευση των σπόγγων από μέρους τους γινόταν είτε μέσω «γυμνής» κατάδυσης είτε με καμάκι.¹⁶

Ο τρόπος αλιείας που περιγράφουν τα συμβόλαια προσιδιάζει στη «γυμνή» κατάδυση ή/και στην αλίευση με καμάκι.¹⁷ Για τη «γυμνή» κατάδυ-

15. Και στην Κάλυμνο ο Φεβρουάριος ήταν ο μήνας κατά τον οποίο τακτοποιούνταν οι εκκρεμότητες των προηγούμενων ταξιδιών, ενώ τον Μάρτιο εκδίδονταν οι σχετικές άδειες σπογγαλιείας. Βλ. Ε. Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 151.

16. Η μαρτυρία παρατίθεται στο Maïa Fourt, *Histoire de la pêche des éponges en Méditerranée, et son adaptation récente au changement regional*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Aix-Marseille Université, École doctorale 251 Science de l'environnement, Institut Méditerranéen de Biodiversité et d'Écologie marine et continentale, Μασσαλία 2019, σ. 192. Σχετικά με την παρουσία Ύδραίων, Ερμιονιτών και Αιγινήτων στις ακτές της βόρειας Αφρικής στο β' μισό του 19ου αιώνα βλ. Αδαμάντιος Παχουντάκης, *Η σπογγαλιεία εν Αιγύπτω*, Αλεξάνδρεια 1905, σ. 4-8· Γεώργιος Γεωργιάς, *Μελέτη περί σπόγγων, σπογγαλιείας και σπογγεμπορίου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, Πειραιάς 1937, σ. 24-25.

17. Για τη «γυμνή» σπογγαλιεία και τη σπογγαλιεία με καμάκι βλ. Ε. Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 97-107.

ση ήταν απαραίτητες μικρές βάρκες-«πλοιάρια» που μνημονεύονται σχεδόν σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις σπογγαλιευτικών συντροφιών, οι οποίες ανήκαν στους πλοιάρχους ή στους δύτες-μέλη τους. Οι βάρκες αυτές συνοδεύονταν από ένα πλοιάριο μεγαλύτερης χωρητικότητας, κυρίως τρεχαντήρι, το οποίο χρησίμευε σε μια πρώτη συγκέντρωση των αλιευμένων σπόγγων –αυτό που στη συνέχεια ονομάστηκε «ντεπόζιτο».¹⁸

Οι σπογγαλιευτικές συντροφίες αποτελούνταν από 6-9 άτομα, με εξαίρεση μια περίπτωση συνεργασίας με ζακυνθινούς πλοιάρχους και δύτες, στην οποία συνεργάστηκαν 14 άτομα συνολικά. Το μέγεθός τους εξαρτιόταν, σε μεγάλο βαθμό, από το διαθέσιμο ύψος της χρηματοδότησης. Ως εκ τούτου μπορούσαν να έχουν και απλούστερη συγκρότηση, όπως φαίνεται στο συμβόλαιο της 17ης Απριλίου 1833 της σπογγαλιευτικής συντροφίας Βουρλάκου – Ρουμάνη.

Όσον αφορά τη σύνθεση των πληρωμάτων, η εξέταση των συμβολαίων αναδεικνύει μια σταθερότητα ως προς τη συμμετοχή συγκεκριμένων ανθρώπων στις σπογγαλιευτικές συντροφίες. Αν εξαιρέσουμε το μεμονωμένο παράδειγμα της παρουσίας των ζακυνθινών πλοιαρχών και δυτών, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι εμπλεκόμενοι στα σπογγαλιευτικά «τσούρμα» της Ύδρας, ιδίως οι δύτες, ήταν εγνωσμένης αξίας, καταγόμενοι μάλιστα από γνωστούς σπογγαλιευτικούς τόπους του Αιγαίου.

Μεγάλος αριθμός δυτών, πολλοί από τους οποίους ήταν και ιδιοκτήτες των μικρών πλοιαρίων που κατέθεταν στις συντροφίες, προέρχονταν από το Κρανίδι. Ορισμένοι εμφανίζονται να συμμετέχουν σε δύο ή και τρεις συντροφίες. Ωστόσο, τα συμβόλαια αποκαλύπτουν ότι στην Ύδρα είχε διαμορφωθεί ένας πυρήνας ειδικευμένων σπογγαλιέων με καταγωγή από την Κάλυμνο (1) και κυρίως τη Σύμη (9). Οι συμιακοί δύτες της Ύδρας στελέχωναν σταθερά τις συντροφίες σπογγαλιείας που συνάπτονταν στο νησί. Ενδεικτικά, ο Θεόδωρος Σούστης συμμετείχε σε τέσσερις και οι Γεώργιος Γιοσμπαλής, Μάρκος Καββάσιλας, Ηλίας Μαγκαφάς και Ιωάννης Κυπριώτης σε δύο συντροφίες ο καθένας.

Η παρουσία στη μετεπαναστατική Ύδρα ανθρώπων με ειδίκευση στη σπογγαλιεία, όπως ήταν οι Καλύμνιοι και οι Συμιακοί, δεν είναι άγνωστο φαινόμενο· γνωρίζουμε, μάλιστα, ότι συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Αντίστοιχα ίσχυε και η αντίστροφη διαδρομή: η προσφορά

18. Σχετικά με τους τύπους των ελληνικών και υδραίων σπογγαλιευτικών σκαφών βλ. Kostas A. Damianidis, «Greek sponge fishing vessels», ο ίδιος (επιμ.), *Shipbuilding & Ships in the Eastern Mediterranean during the 18th and 19th centuries, Proceedings, Chios, June 4-7 1995*, Χίος 1999 σ. 253-266.

εργασίας και οι καλύτερες αμοιβές σε νησιά όπως η Κάλυμνος και η Σύμη προσέλκυαν δύτες από τους σπογγαλιευτικούς τόπους του ελληνικού κράτους.¹⁹ Η εποχική ή η –κατά τα φαινόμενα– πιο σταθερή παρουσία στην Ύδρα ενός εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού εγγράφεται στο φαινόμενο της μετακίνησης τεχνιτών σε περιοχές του χερσαίου ή νησιωτικού ελλαδικού χώρου, ανάμεσά τους και οι αλιείς, μέσω της οποίας διαδίδονταν σταδιακά οι τεχνικές γνώσεις και οι ειδικεύσεις.²⁰

Το χαρακτηριστικό της σταθερής προσήλωσης στις σπογγαλιευτικές συντροφίες δεν αφορούσε μόνο τους δύτες αλλά και ορισμένους πλοίαρχους, όπως τον Κρανιδιώτη Ιωάννη Φασιλή ή τον Ύδραίο Μιχαήλ Σκουμπάφη, οι οποίοι εμφανίζονται να συμμετέχουν σε τρεις από αυτές.

Η ιδιότητα του πλοίαρχου, όπως καταγράφεται στα συμβόλαια, είχε διττό περιεχόμενο: επρόκειτο είτε μόνο για ιδιοκτήτες σπογγαλιευτικού πλοιαρίου και τρεχαντηριού, οι οποίοι διαφοροποιούνταν από τους αμιγώς δύτες, είτε ήταν οι ίδιοι, ταυτόχρονα, δύτες. Η ιδιοκτησία και διοίκηση των πλοιαρίων έδινε στους πλοίαρχους αυξημένο ρόλο εντός των συντροφιών καθώς αυτά αποτελούσαν το σημαντικότερο μέσο παραγωγής, αναγκαίο για την αλίευση των σφουγγαριών. Συνήθως οι κατ' αποκλειστικότητα καπετάνιοι αναλάμβαναν τη διεύθυνση συνολικά της συντροφίας καθώς και την οργάνωση και διεκπεραίωση του σπογγαλιευτικού ταξιδιού. Συμμετείχαν βέβαια με τα πλοίαρχα και τα χρηματικά τους διαθέσιμα στον σχηματισμό της σερμαγιάς, αναλαμβάνοντας παράλληλα την εξασφάλιση των προμηθειών, τη διαχείριση όλων των εργασιών που θα προέκυπταν στη διάρκεια του πολύμηνου ταξιδιού, τη διανομή των κερδών, μετά τη ζύγιση, και την πώληση του αλιεύματος μεταξύ των μελών της συντροφίας.²¹

Η εξασφάλιση χρηματοδότησης αποτελούσε το πρωταρχικό στάδιο κάθε σπογγαλιευτικής επιχείρησης. Στην περίπτωση των συντροφιών που μελετήσαμε μέχρι τώρα προϋποτίθεται μια διαδικασία αυτο-χρηματοδότησης εκ μέρους των συμμετεχόντων που προέκυπτε μάλλον από συγκέντρωση των όποιων χρηματικών διαθέσιμων ποσών για την εξασφά-

19. Ε. Ολυμπίτου, *ό.π.*, σ. 182· Στέφανος Πούλιος, *Η κοινότητα της Σύμης κατά την οθωμανική περίοδο*, αδημ. διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης – Φιλοσοφική Σχολή – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ρέθυμνο 2022, σ. 413.

20. Εύη Ολυμπίτου, «Τεχνικές και Επαγγέλματα. Μια εθνολογική προσέγγιση», Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 1, *Η οθωμανική κυριαρχία 1770-1821*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004, σ. 305-308.

21. Για τις αρμοδιότητες των πλοίαρχων στην καλυμνιακή σπογγαλιεία των επόμενων δεκαετιών βλ. Ε. Ολυμπίτου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα*, *ό.π.*, σ. 141-149.

λιση της επιτυχίας του ταξιδιού και όχι με επιμερισμό τους με σκοπό τον πολλαπλασιασμό των δυνατοτήτων κερδοφορίας. Αυτή η χρηματοδότηση εξασφαλιζόταν μέσω της γνώριμης πρακτικής της σερμαγιάς, του αρχικού κεφαλαίου που κατέβαλαν οι συμμετέχοντες, μέσω του οποίου εξασφαλιζόταν η έναρξη της επιχείρησης.²²

Στα συμφωνητικά σύστασης σπογγαλιευτικών συντροφιών ο όρος σερμαγιά έχει και αυτός διττό χαρακτήρα: αφορά αφενός τη συμμετοχή των πλοιάρχων και δυτών-μελών στην εξασφάλιση των πλοιαρίων και των απολύτως απαραίτητων (εργαλείων της τέχνης των), ελπίζοντας η τύχη να τους προσφέρει το επιθυμητό αλίευμα προκειμένου να αποζημιωθούν για τους κόπους τους, και αφετέρου την αμοιβαία συνεισφορά σε χρήμα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η τροφοδοσία των μελών της συντροφίας και η κάλυψη των όποιων εξόδων προέκυπταν κατά το ταξίδι. Σύμφωνα με την τοπική ναυτική νομοθεσία, αφότου ολοκληρωνόταν το ταξίδι, οι συμμετέχοντες όφειλαν να υπολογίσουν αναλογικά τα κέρδη ή τις ζημίες, αφού αφαιρούνταν πρώτα τα έξοδα και το αρχικό κεφάλαιο της σερμαγιάς.

Η προσεκτική μελέτη του νοταριακού αρχειακού υλικού αναδεικνύει ότι η υπόθεση χρηματοδότησης της σπογγαλιείας ήταν σύνθετη διαδικασία, στην οποία δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν μόνο οι πλοίαρχοι-δύτες-μέλη των συντροφιών. Στην Ύδρα, τουλάχιστον, φαίνεται ότι ακόμα και σε αυτές τις μικρές συντροφίες εμπλέκονταν συγκεκριμένοι παράγοντες ενός τοπικού («στρώματος») εμπόρων και μικρο-πλοιοκτητών. Επρόκειτο για άτομα που δραστηριοποιούνταν συνδυαστικά στο θαλάσσιο εμπόριο και στα κυκλώματα δανεισμού που αναπτύσσονταν μεταξύ της Ύδρας, της απέναντι πελοποννησιακής στεριάς και των άλλων νησιών του Αιγαίου. Αυτοί οι τοπικοί κεφαλαιούχοι φαίνεται ότι στο τέλος της επαναστατικής περιόδου διέθεταν τα απαραίτητα χρηματικά διαθέσιμα προκειμένου να ενισχύουν τους δύτες και τους πλοιάρχους των σπογγαλιευτικών συντροφιών, ιδίως μέσω του δανειστικού μηχανισμού. Ήταν οι μόνοι που μπορούσαν να αναλάβουν τον κίνδυνο της τοποθέτησης χρημάτων σε μια επιχειρηματική δραστηριότητα μεγάλου ρίσκου, λειτουργώντας βέβαια τοκογλυφικά.²³

22. Σχετικά με τη σερμαγιά και τις λειτουργίες που εξυπηρετούσε βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Ελληνική Ναυτιλία 1776-1835*, τ. 2, *Οι μηχανισμοί*, Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1985, σ. 20-21, 59-61· Γεώργιος Ροδολάκης, «Το “βλησίδι” και η “σερμαγιά” στο εμπόριο κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 33 (1997), σ. 457-472.

23. Ο δανεισμός και η συνακόλουθη αλυσίδα εξαρτήσεων και χρεών αποτέλεσε δομικό χαρακτηριστικό της σπογγαλιείας του Αιγαίου στην πορεία των επόμενων δεκαετιών. Βλ. σχετικά Σωτήριος Αγαπητίδης, «Η οικονομική οργάνωση των σπογγ-

Μια τέτοια περίπτωση αποτελούσε ο σχετικά άγνωστος έμπορος και πλοιοκτήτης Γεώργιος Καμίνης. Το 1834 εμφανίζεται ως ιδιοκτήτης της γολέτας *Παναγία*, χωρητικότητας 51,2 τόνων, με καπετάνιο τον Αντώνιο Πιρπιρή, και ως συνιδιοκτήτης του τρεχαντηριού *Μιλτιάδης*, 3,6 τόνων, από κοινού με τους Αντώνιο Μάρκου και Ιωάννη Μπαρμπαρή.²⁴ Ο ίδιος όμως είχε ανάμειξη και στις συντροφίες σπογγαλιείας χρηματοδοτώντας τους δύτες-μέλη των σπογγαλιευτικών συντροφιών.

Σε αυτήν την κατεύθυνση αξιοποίησε τον μηχανισμό των «θαλασσοδανείων», παλαιά πρακτική χρηματοδότησης της υδραϊκής ναυτιλίας.²⁵ Τον Αύγουστο του 1836 δάνεισε στους συμιακούς δύτες Ηλία Μαγκαφά και Ιωάννη Κυπριώτη 365 δραχμές με τόκο 1,5% για πέντε μήνες. Ως υποθήκη ο Κυπριώτης έθετε το κότερό του *Ποσειδών*, 5,6 τόνων, στο οποίο ήταν ιδιοκτήτης και πλοίαρχος, με τη δέσμευση να το πωλήσει, αν δεν μπορούσε να αποπληρώσει τον Καμίνη στην καθορισμένη προθεσμία.²⁶ Με τα λεφτά του δανείου οι Κυπριώτης και Μαγκαφάς θα εξασφάλιζαν την τροφοδοσία και μισθοδοσία των ναυτών της επιχείρησης καθώς και την έκδοση των απαραίτητων εγγράφων για την έναρξη του ταξιδιού. Μία μέρα μετά, ο Καμίνης έδωσε στον Θεόδωρο Σούστη, τον πιο σταθε-

γαλιευτικών συγκροτημάτων ειδικότερα στη Σύμη», *Τα Συμιαϊκά*, τ. Γ' (1977), σ. 188-89· Ε. Ολυμπίτου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα*, ό.π., σ. 132-136, 163-167· Σ. Πούλιος, *Η κοινότητα της Σύμης*, ό.π., σ. 422-423. Γενικότερα για τα δίκτυα δανεισμού στο εμπόριο και τη ναυτιλία των Ελλήνων του 19ου αιώνα βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηγιάννου, Τζελίνα Χαρλαύτη, «From the Levant to the City of London: mercantile credit in the Greek international commercial networks of the 18th and 19th centuries» Philip L. Cottrell, Even Lange, Ulf Olsson (επιμ.), *Centres and Peripheries in Banking*, Ashgate Publishing Ltd, 2007, σ. 13-40.

24. Αντώνιος Λιγνός (επιμ.), *Αρχείον Κοινότητας Ύδρας, 1778-1832*, τ. 16, (1708-1854), Τύποις Μιχ. Σ. Ελευθερίου, Πειραιάς 1832, σ. 219, 223.

25. Για την πρακτική του θαλασσοδανείου ως βασικής μορφής χρηματοδότησης της μεσογειακής και της ελληνόκτητης ναυτιλίας βλ. Ιωάννης Π. Μανιατόπουλος, *Το ναυτικόν δίκαιον της Ύδρας, 1757-1821*, Τυπογραφείον Καλλέργη και ΣΙΑ, Αθήνα 1939, σ. 44-46· Δημήτριος Γκόφας, «Ένα ναυτοδάνειο του 1802 από την Ύδρα»· «Θαλασσοδάνεια, σερμαγές, βλησίδια. Τρεις μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια», του ίδιου, *Μελέτες ιστορίας του ελληνικού δικαίου των συναλλαγών, αρχείου, βυζαντινού, μεταβυζαντινού, έκδοση της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα 1993, σ. 393-411· Απόστολος Δελής, «Shipping finance and risk in sea trade during the French wars: maritime loan operation in the Republic of Ragusa», *International Journal of Maritime History*, 24/1 (Ιούνιος 2012), σ. 232-233.

26. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Αυγούστου 1836, συμβόλαιο αρ. 2168, 19 Αυγούστου 1836.

ρό δύτη-συμμέτοχο στις σπογγαλιευτικές συντροφίες του νησιού, 1.200 δραχμές με υποχρέωση όμως να μεταβιβάσει («εικονικά») ο Σούστης στον Καμίνη το ιδιοκτησιακό μερίδιο κατά τα $\frac{3}{4}$ που είχε στο τρεχαντήρι Αθηνά, 7,6 τόνων. Η εμπλοκή του Καμίνη στο πλοίο υποχρέωνε τον έτερο συνιδιοκτήτη Μιχαήλ Σκουμπάφη να του αποδίδει μετά από κάθε ταξίδι το κέρδος που αναλογούσε στα $\frac{3}{4}$ της ιδιοκτησίας του. Μόλις αυτά συμπλήρωναν τις 1.200 δραχμές, το δάνειο θα θεωρούνταν εξοφλημένο.²⁷

Οι καταβολές χρημάτων εκ μέρους του Καμίνη δεν συνιστούσαν, κατά συνέπεια, απλώς δανεισμό, σήμαιναν την ουσιαστική συμμετοχή του ως «αφανούς» χρηματοδότη-εταίρου στις σπογγαλιευτικές συντροφίες που συγκροτούνταν στην Ύδρα. Έχοντας, μερική έστω, ιδιοκτησία στα «πλοιάρια» των συντροφιών και δημιουργώντας σχέσεις εξάρτησης με τους δύτες μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα είχε σίγουρα λόγο και στην τελική αγορά και εμπορία του αλιεύματος των σπόγγων.

Ο «συντροφικός» χαρακτήρας των επιχειρήσεων θεωρητικά αναδεικνύεται με την αμοιβή της εργασίας και τον τρόπο προσπορισμού των κερδών. Αυτά ρυθμιζόνταν κατά το «έθιμο» και τη «συνήθεια» της Ύδρας και του Κρανιδίου. Η μακρόχρονη ανάπτυξη της υδραϊκής εμπορικής ναυτιλίας παρείχε, εξάλλου, τα πρότυπα και τα διαμορφωμένα συστήματα πληρωμής της ναυτικής εργασίας, για παράδειγμα η αμοιβή κατά μερίδιο επί των κερδών της επιχείρησης.²⁸ Ωστόσο, οι τρόποι αμοιβής των συμμετεχόντων στα σπογγαλιευτικά ταξίδια ήταν σχεδόν παρόμοιοι σε όλα τα σπογγαλιευτικά κέντρα του Αιγαίου.²⁹

Στις σπογγαλιευτικές συντροφίες με έδρα την Ύδρα τα μέλη αμείβονταν με γνωστά και προσδιορισμένα μερίδια επί των καθαρών κερδών του ταξιδιού. Στα συμβόλαια που έγινε παραπάνω αναφορά, επισημαίνεται ότι τα κέρδη από την πώληση του αλιεύματος θα χωρίζονταν σε 26, 30,5 ή 91,5 μερίδια. Αυτά υπολογίζονταν μετά την αφαίρεση των εξόδων της επιχείρησης και ήταν συνήθως αναλογικά ίσα –αν και διαφοροποιημένα ανά συντροφία– μεταξύ των πλοιάρχων και των αμιγώς δυτών.

27. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Αυγούστου 1836, συμβόλαιο αρ. 2171, 20 Αυγούστου 1836.

28. Τ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια*, ό.π., σ. 84-87.

29. Θεόδωρος Κριεζής, *Η σπογγαλιεία*, Τυπ. Τα Χρονικά, Αθήνα 1937, σ. 10-11· Αγαπητίδης, ό.π., σ. 189-90, Ολυμπίτου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα*, ό.π., σ. 183-192· Πούλιος, ό.π., σ. 124-126. Η «συντροφική» οργάνωση της αλιείας χαρακτήριζε την άσκηση της αλιείας από αιώνες, βλ. Δημήτρης Δημητρόπουλος, «Η αλιεία στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας: μία πρώτη καταγραφή», *Τα Ιστορικά* 45 (2006), σ. 342-343.

Οι πλοίαρχοι ήταν σε πλεονεκτικότερη θέση όσον αφορά τα μερίδια που λάμβαναν, αφού έπαιρναν και το μερίδιο του πλοιαρίου που έβαζαν στη συντροφία. Από την άλλη, οι κωπηλάτες των πλοιαρίων αμείβονταν με ελαφρώς μειωμένα μερίδια.

Υπάρχουν και συμβόλαια όμως που συναντάμε ορισμένες διαφοροποιήσεις, οι οποίες συμπληρώνουν τη γενική εικόνα. Στο συμβόλαιο της 29ης Οκτωβρίου 1830 αναφέρεται ότι οι συμιακοί δύτες-μέλη της συντροφίας Θεόδωρος Σούστης και Μάρκος Καββάσιλας θα λάμβαναν από δύο μερίδια «δια βούτημα και τον εαυτόν τους». Σημειωνόταν επίσης ότι, αν τα πλοίαρια της συντροφίας πάθαιναν ζημία στο ανοιχτό πέλαγος, τότε αυτή θα βάραινε αποκλειστικά τον συνétaιρο – ιδιοκτήτη τους. Αν επερχόταν όμως ζημία κατά τη διαδικασία αλίευσης, τότε θα επιβαρύνονταν όλα τα μέλη της συντροφίας. Στο συμβόλαιο της 19ης Απριλίου 1833 προβλεπόταν ότι αν κάποιος από τους πλοίαρχους, δύτες ή ναύτες αρρώσταινε στο διάστημα του ταξιδιού, θα είχε δικαίωμα να λάβει κανονικά μερίδιο στο τέλος. Τέλος, το συμβόλαιο της 23ης Μαρτίου 1832, σχετικά με τη συντροφία του Παντελή Τζώρτζου με τους ποριώτες και κρανιδιώτες δύτες, ήταν το μόνο που προέβλεπε σαφώς την επιπλέον αμοιβή του κολαουζέρη («Ο οδηγός αυτών κολαούζος θέλει λάβει μερίδια δύο»), απόδειξη του νευραλγικού ρόλου που αυτός είχε για τον εντοπισμό των σπόγγων και την επιτυχία του σπογγαλιευτικού ταξιδιού.

Από την άλλη πλευρά, στο συγκεκριμένο συμβόλαιο χρειάζεται να επισημάνουμε και μια αναφορά που διαφοροποιεί αυτή την περίπτωση συντροφίας σε σχέση με τις άλλες. Ο πλοίαρχος Τζώρτζος δεσμευόταν να παράσχει στους συνεργαζόμενους πλοίαρχους και στους ναύτες τα απαραίτητα χρήματα για την τροφοδοσία και τα λοιπά έξοδά τους για όλο το διάστημα των πέντε μηνών του θερινού σπογγαλιευτικού ταξιδιού, ενώ σημειωνόταν ότι «εις αυτά τα χρήματα θέλει πληρώσει όποιον ήθελεν εγκρίνει προς ευκολίαν όλης της συντροφίας θαλάσσιον τόκον». Αυτή η πρακτική μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα δάνειο εκ μέρους του Τζώρτζου με εγγύηση την προσωπική εργασία των μελών της συντροφίας. Ίσως όμως προσιδιάζει και στα λεγόμενα «πλάτικα», τις προκαταβολές δηλαδή που χρησιμοποιούνταν ως δέλεαρ για την προσέλκυση των μελών των πληρωμάτων των σπογγαλιευτικών συντροφιών μέχρι την αναχώρησή τους για το ταξίδι. Την ίδια στιγμή όμως αυτές οι προκαταβολές αποτελούσαν δυνητικό παράγοντα χρέωσής τους, αν το αλίευμα του σφουγγαριού δεν απέδιδε τα αναμενόμενα κέρδη.³⁰

30. Και στην περίπτωση αυτή βλέπουμε την «πρώιμη» χρήση μιας πρακτικής που έχει επισημανθεί στην καλυμνιακή και συμαϊκή σπογγαλιεία των αμέσως

Επομένως, παρά τη φαινομενική ισότητα στην πρόσβαση στα κέρδη του ταξιδιού, η εμπλοκή εμπόρων και πλοιάρχων ως χρηματοδοτών και δανειστών και οι συνακόλουθες εξαρτήσεις των μελών των συντροφιών μέσω των τόκων και του μηχανισμού των προκαταβολών είναι δηλωτικά μάλλον μιας σχέσης εξαρτημένης εργασίας πίσω από αυτόν τον «συνεταιριστικό» χαρακτήρα.³¹ Αυτοί οι «συντροφικοί», «μεταβατικοί» προς τη μισθωτή εργασία τρόποι αμοιβής επιβίωσαν για αρκετά χρόνια ακόμα στην παράκτια ναυτιλία, στη σπογγαλιεία αλλά και στην αλιεία.³²

Τις ίδιες σχέσεις για την ύπαρξη συγκαλυμμένων σχέσεων εξαρτημένης εργασίας πίσω από τις αναφορές σε «συντροφίες» και «συντροφοναύτες» μπορούμε να διατυπώσουμε και ως προς το σκέλος της πειθάρχησης και της δέσμευσης των μελών της συντροφιάς ότι θα εργάζονται ακατάπαυστα για την εξασφάλιση της επιτυχίας της επιχείρησης μέχρι το τέλος της περιόδου του σπογγαλιευτικού ταξιδιού. Είναι ενδεικτική η αναφορά στο συμβόλαιο της 19ης Απριλίου 1833: «[...] Το ειρημένον ταξίδιον αυτού του ψαρεύματος αν δεν λάβει τέλος κατά την συμφωνίαν ευχαρίστησιν και απόφασιν όλης της συνδροφιάς, ουδείς των πλοιάρχων, ναυτών, βουτιστών δεν ημπορεί να παραιτηθεί από την συνδροφίαν, αλλ' ως μισεύσουν εντεύθεν ούτως να έλθουν [...]».³³ Οι σχετικές επισημάνσεις

επόμενων δεκαετιών, βλ. Ε. Ολυμπίτου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα, ό.π.*, σ. 192-199· Αγαπητίδης, *ό.π.*, σ. 190· Πούλιος, *ό.π.*, σ. 426.

31. Οι σχέσεις άτυπης μισθιακής εργασίας πίσω από τη «συνεταιριστική» οργάνωση είναι, εξάλλου, κάτι που επεσήμαινε για τη «μεγάλη» προεπαναστατική ναυτιλία του Αιγαίου και ο Βασίλης Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Αθήνα, Εξάντας, 1988, σ. 180-182.

32. Είναι ενδεικτική η αντοχή των πρακτικών πληρωμής κατά μερίδιο στα κέρδη στον κλάδο της αλιείας, στις ελληνικές θάλασσες, μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες. Βλ σχετικά Ελευθέριος Αλεξάκης, «Μορφές αλιείας στη νοτιοανατολική Λακωνία (Βάτικα)», Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ευδοκία Ολυμπίτου (επιμ.), *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα, Τετράδια Εργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ 33* (2010), σ. 192-201. Εξετάζοντας την αλιεία στις ακτές της Σκωτίας η Penny McCall Howard αναδεικνύει την αντοχή των μορφών συνιδιοκτησίας στα αλιευτικά σκάφη και των πρακτικών μεριδιακής πληρωμής. Η McCall Howard επιχειρηματολογεί πειστικά για το πως τέτοιες μορφές συγκαλυμμένης μισθωτής εργασίας υπήχθησαν, σταδιακά, στη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και στην εμπορευματοποίηση της αλιευτικής παραγωγής, βλ. McCall Howard «Sharing or Appropriation? Share Systems, Class and Commodity Relations in Scottish Fisheries», *Journal of Agrarian Change* 12/2-3 (Απρίλιος-Ιούλιος 2012), σ. 316-343.

33. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 19, συμβόλαιο αρ. 699.

είναι περίπου ίδιες και στα άλλα συμβολαία στα οποία έγινε αναφορά. Κατά κάποιο τρόπο προοικονομούν αυτό που παρατηρείται και στη σπογγαλιεία της Καλύμνου στα τέλη του 19ου αιώνα: στις διατάξεις των συμβολαίων τίθενται ως όροι η «άοκη εργασία» και η «υπακοή εις τας διαταγάς του πλοίαρχου μέχρι του τέλους του ταξιδιού άνευ αντιλογίας».³⁴

Οι αναφορές των υδραϊκών συμβολαίων δεν συνιστούν απλά ένα λεκτικό σχήμα. Αντίθετα, συνοδεύονταν και από τη ρητές αναφορές για υποχρέωση καταβολής χρηματικού ποσού ως αποζημίωσης σε περίπτωση που κάποιος από τους συμβαλλόμενους, πλοίαρχος ή δύτης, αθετούσε τη συμφωνία και εγκατέλειπε το ταξίδι. Το ποσό αυτό οριζόταν σε 200, 300 ή 500 τάλιρα δίστηλα. Οι άμεσα εμπλεκόμενοι έχαναν, παράλληλα, το μερίδιό τους στα κέρδη της επιχείρησης.

Οι διατάξεις αυτές είναι δηλωτικές της ανάγκης πάταξης του κινδύνου της λιποταξίας και της φυγής του πλοίαρχου ή του δύτη, προκειμένου να διαφυλαχθεί η οργάνωση και η επιτυχής διεκπεραίωση του σπογγαλιευτικού ταξιδιού και της εργασίας σε αυτό μέχρι τέλους. Αυτή η ανάγκη υπαγορευόταν ανεξάρτητα από το εύρος που δυνητικά μπορούσαν να πάρουν τέτοια φαινόμενα. Εξάλλου μια σχετική νομοθετική «τεχνογνωσία» για την αντιμετώπιση του προβλήματος των φυγάδων υπήρχε από τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια. Στη ναυτική νομοθεσία του 1804 (Θεσπίσματα, άρθρα 6-7) και του 1818 (Θαλασσοεμπορικοί νόμοι, άρθρα 61-62, 63-64)³⁵ οριζόταν ότι οι ναυτικοί των «μεγάλων» εμπορικών πλοίων του νησιού δεσμεύονταν να υπηρετούν και να μην εγκαταλείψουν το πλοίο, μέχρι να επιστρέψει στον τόπο απόπλου. Αν λιποτακτούσαν, έχαναν την αμοιβή τους, ενώ προβλέπονταν και άλλες συνέπειες, όπως φυλάκιση και υποχρεωτική επιβίβαση στο πλοίο.³⁶

Το γεγονός ότι το πρόβλημα της φυγής, της δραπέτευσης και της παράνομης ιδιοποίησης μέρους του αλιεύματος απασχολούσε τα μέλη των

34. Ε. Ολυμπίου, *Σπογγαλιευτική δραστηριότητα*, ό.π., σ. 176, 199-212. Για τα φαινόμενα της λιποταξίας και της φυγής των ναυτικών βλ. Markus Rediker, *Ανάμεσα στη Σκύλλα και τη Χάρυβδη. Ναυτικοί, πειρατές και ο κόσμος της θάλασσας, 1700-1750*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2016, σ. 204-237.

35. Για τα κείμενα των νομοθετικών διατάξεων της Ύδρας βλ. Γιώργος Ε. Ροδολάκης, «Η ναυτική νομοθεσία της Ύδρας (1803-1818). Τα “Θεσπίσματα”, οι “Πολιτικοί και Θαλασσοεμπορικοί νόμοι”, οι “Θαλασσοεμπορικοί νόμοι”», *Επετηρίς του Κέντρου Ερευνών της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 38 (2004), σ. 243-319.

36. Βλ. και την ανάλυση του Ροδολάκη, «Ναυτεργατικά της Ύδρας, τέλη του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα», Βασίλης Κρεμμυδάς, Χρύσα Μαλτέζου, Νικόλαος Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, τ. Β', Ρέθυμνο, ΠΕΚ, 1986, σ. 327-329.

σπογγαλιευτικών συντροφιών μπορεί να συσχετιστεί, κατά τη γνώμη μου, και με την κατάσταση της οικονομικής ανασφάλειας που χαρακτήριζε την κοινότητα του νησιού στη διάρκεια των τελευταίων επαναστατικών και των πρώτων οθωνικών χρόνων. Στην καθημαγμένη κοινωνία της Ύδρας και των απέναντι ακτών, έτσι όπως αυτές «έβγαιναν» από την Επανάσταση, η οικονομική δυσπραγία και η ανεργία των πληρωμάτων που υπηρετούσαν προηγουμένως στα πολεμικά πλοία, φαινόταν ότι έπαιρναν μόνιμα χαρακτηριστικά.³⁷ Ο κίνδυνος της δημογραφικής αποψίλωσης του νησιού αποτελούσε σταθερή πηγή προβληματισμού για τις υδραϊκές πλοιοκτητικές οικογένειες, καθώς θα συνέβαλλε στη δημιουργία μιας κατάστασης μόνιμης υποαπασχόλησης στα εμπορικά τους πλοία και σε συνθήκες αδυναμίας τοποθέτησης χρηματικών διαθέσιμων και επανεπένδυσής τους με ικανοποιητικό ποσοστό κέρδους στη «μεγάλη» εμπορική ναυτιλία.

Η εμπλοκή των «μεσαίων» πλοιοκτητών και καπετάνιων του νησιού. Η περίπτωση του Παντελή Τζώρτζου

Ο έμπορος Γεώργιος Καμίνης δεν ήταν ο μόνος κεφαλαιούχος του νησιού που συμμετείχε στη χρηματοδότηση των σπογγαλιευτικών συντροφιών. Η αναφορά παρακάτω σε δύο περιπτώσεις ανθρώπων αναδεικνύει ότι η επένδυση στη σπογγαλιεία αποτέλεσε διαμορφωμένη οικονομική στρατηγική εκ μέρους ορισμένων, τουλάχιστον, μελών της υδραϊκής κοινωνίας, στη διάρκεια της δεκαετίας του 1830.

Η πρώτη περίπτωση αφορά τον Παντελή Τζώρτζο, ο οποίος, όπως ήδη ανέφερα, συμφώνησε, τον Μάρτιο του 1832, με κρανιδιώτες και ποριώτες πλοιάρχους-δύτες την πραγματοποίησης σπογγαλιευτικής εξόρμησης στη βόρεια Αφρική. Ο Τζώρτζος ήταν μέλος μιας οικογένειας η οποία, τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες, είχε προμηθεύσει τους καπετάνιους στα καράβια που ανήκαν στις «μεγάλες» πλοιοκτητικές οικογένειες του νησιού. Σε αυτά τα πλοία διατηρούσαν και αυτοί μικρότερα μερίδια ιδιοκτησίας. Από το *Γενικό Νηολόγιο* του 1821 γνωρίζουμε ότι ο πατέρας του Παντελή, Λάζαρος Τζώρτζος, ήταν καπετάνιος στο βρίκι *Μιχαήλ*, 315 τόνων, «οικογενειακό» πλοίο των αδερφών Σταμάτιου και Βασιλείου Μπουντούρη, επί

37. Στο πλαίσιο αυτό εκδηλώθηκε η διάθεση μελών του ναυτικού πληθυσμού του νησιού να φεύγουν για να δουλέψουν στην Αλεξάνδρεια ή στο «γνώριμο» για πολλούς από αυτούς Αυτοκρατορικό Ταρσανά στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. σχετικά Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια, 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, σ. 51-52, 147-148.

του οποίου διατηρούσαν ιδιοκτησία κατά τα 25/32 (246,1 τ.). ο Τζώρτζος ήταν ιδιοκτήτης κατά τα 7/32 (68,9 τ.).³⁸ Με αυτό το πλοίο πραγματοποιούσαν ταξίδια στη Μεσόγειο οι Λάζαρος και Παντελής σε όλη την περίοδο της τελευταίας προεπαναστατικής δεκαετίας. Τα οθωμανικά αρχεία καταγράφουν τα ταξίδια τους στο διάστημα 1812-1817,³⁹ όπως επίσης και οι δημοσιευμένοι από τον Λιγνό λογαριασμοί ταξιδιών των ετών 1816-1820.⁴⁰

Τα χρόνια της Επανάστασης ο Λάζαρος Τζώρτζος υπηρέτησε για ένα σύντομο διάστημα ως καπετάνιος στο βρίκι *Μιχαήλ*, το οποίο όμως είχε μετονομαστεί σε *Αλέξανδρος Α. Βέβαια*, το πλοίο αυτό είχε μικρή συμμετοχή στις πολεμικές επιχειρήσεις, καθώς το 1823 μετατράπηκε σε πυρπολικό.⁴¹

Το 1828 πια ο Παντελής Τζώρτζος ήταν καπετάνιος της γολέτας *Παναγία Ύδρας*, χωρητικότητας 100 τόνων,⁴² την οποία μπορούμε βάσιμα να ταυτίσουμε με τη γολέτα *Παναγία*, 94,4 τόνων, με την οποία συμμετείχε στο σπογγαλιευτικό ταξίδι του 1832 στη βόρεια Αφρική. Κύριος συνιδιοκτήτης της γολέτας, κατά ½, ήταν ο πατέρας του, ο Λάζαρος Τζώρτζος. Είναι ενδιαφέρον όμως ότι έτερος συνιδιοκτήτης της γολέτας –άρα και δικαιούχος στα κέρδη των ταξιδιών της βάσει του ιδιοκτησιακού του δικαιώματος επί του πλοίου– ήταν ο Δημήτριος Πλαπούτας.⁴³ Τη γολέτα αυτή κυβέρνησε ο Παντελής σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, τουλάχιστον μέχρι το 1841, οπότε εξουσιοδότησε, από κοινού με τον πατέρα του και τη σύμφωνη γνώμη του Πλαπούτα, την πώλησή της.⁴⁴

38. Αντ. Λιγνός (επιμ.), *Αρχείον*, ό.π., τ. 16, σ. 200.

39. Στη βάση δεδομένων *Αμφιτρίτη* καταγράφονται ως Παντελής του Λάζαρου και Λάζαρος του Παντελή, βλ. Τζελίνα Χαρλαύτη – Κατερίνα Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Αθήνα, Κέδρος, 2013, σ. 823.

40. Καταγράφονται έξι ταξίδια του Λάζαρου Τζώρτζου στη διάρκεια αυτών των πέντε χρόνων, με προορισμό τη Μεσίνα, τη Μασσαλία, τη Μαγιόρκα, το Λιβόρνο, το Κάδιξ και την Τυνησία. Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 6, (1818-1820), Τύποις εφημ. «Σφαίρας», Πειραιάς 1925, σ. 467-541.

41. Κωνσταντίνος Μεταλληνός, *Ο ναυτικός πόλεμος κατά την Ελληνική Επανάσταση, 1821-1829*, τ. Α', Αθήνα, Andy's Publishers, 2016, σ. 424.

42. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 11, εγγρητικό αρ. 101, 27 Ιουνίου 1828, σ. 51.

43. Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 16, σ. 218-219, όπου καταγράφεται ως βρίκι. Δεν κατόρθωσα να εντοπίσω περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εμπλοκή του Πλαπούτα στην πλοιοκτησία και το θαλάσσιο εμπόριο. Βλ. σχετικά Αγγελίδας Τσελαλής (επιμ.), *Πλαπούτας. Βιογραφία, ανέκδοτο αρχείο, απομνημονεύματα*, Αθήνα, Γιαννίκος, 1962.

44. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Ιουνίου 1841, συμβόλαιο αρ. 6205, 26 Ιουνίου 1841.

Το νοταριακό αρχείο του νησιού αποκαλύπτει επίσης ότι η εμπλοκή του Παντελή Τζώρτζου στις σπογγαλιευτικές συντροφίες, και μάλιστα στα παράλια της βόρειας Αφρικής, δεν είχε συγκυριακό χαρακτήρα· αντίθετα, μάλλον λειτουργούσε συμπληρωματικά ως μοχλός μιας ευρύτερης οικονομικής διείσδυσής του στις εκεί αγορές. Σε αυτή την υπόθεση συνηγορούν οι πληροφορίες ενός συμβολαίου της 8ης Δεκεμβρίου 1836. Από αυτό πληροφορούμαστε ότι ο Τζώρτζος ναύλωσε τη γολέτα του στους εμπόρους Χατζή Αλή Ραμαντάν και Αμόρα Μουχάμετ από την Τρίπολη της Λιβύης. Ο ναύλος ορίστηκε σε 327 ισπανικές ρεγγίνες, με την υποχρέωση να μεταφέρει φορτίο σιτηρών και άλλων εμπορευμάτων, για λογαριασμό των δύο εμπόρων, από την Ύδρα με απευθείας προορισμό την Τρίπολη.⁴⁵

Η σχέση του Τζώρτζου με τους δύο μουσουλμάνους εμπόρους είναι δηλωτική μιας ευρύτερης οικονομικής σχέσης των υδραίων πλοιοκτητών και πλοιάρχων με τη βόρεια Αφρική. Παρότι γνωρίζουμε ότι τέτοιες σχέσεις υπήρχαν από τα προεπαναστατικά χρόνια,⁴⁶ εντούτοις δεν διαθέτουμε πολλές πληροφορίες για το εύρος των συναλλαγών ούτε και για τους εμπόρους με τους οποίους είχαν αναπτύξει συνεργασία οι Ύδραίοι.⁴⁷

Η εμπλοκή των «μεγάλων» πλοιοκτητικών και εμπορικών οικογενειών. Η περίπτωση του Δημητρίου Αναστ. Θεοδωράκη

Η σπογγαλιεία των καποδιστριακών και πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων δεν προσέδρασε το ενδιαφέρον μόνο ορισμένων «μεσαίως εμβέλειας» πλοιοκτητών-καπετάνιων όπως ο Τζώρτζος. Αντίθετα, φαίνεται ότι στις σπογγαλιευτικές επιχειρήσεις είχαν εμπλοκή και ορισμένα μέλη από το

45. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Α. Πρωτοπαππάς, Έγγραφο Δεκεμβρίου 1836, συμβόλαιο αρ. 2475.

46. Βλ. τους δημοσιευμένους λογαριασμούς ταξιδιών υδραίων καπετάνιων από το Ταγκανρόγκ, την Ευπατορία, τον Δούναβη και την Αλεξάνδρεια με κατεύθυνση την Τυνησία και τα λιμάνια της (Σους κ.α.) στα 1820-1821, Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 6, σ. 539-549.

47. Για τα δίκτυα οικονομικής συνεργασίας που είχαν διαμορφώσει ορισμένοι σημαντικοί κεφαλαιούχοι του χερσαίου ελλαδικού χώρου με τις ακτές της βόρειας Αφρικής, όπως π.χ. η οικογένεια Εφέσιου από την Καλαμάτα, βλ. Maria Christina Chatziioannou, «Shaping Greek-Tunisian commercial relations in the Ottoman Mediterranean world: The Efessios merchant house», *International Journal of Maritime History* 19/1 (Ιούνιος 2007), σ. 161-180, όπου και βιβλιογραφία σχετικά με την εμπορική ανάπτυξη αυτών των περιοχών.

ανώτερο στρώμα των εύρωστων πλοιοκτητικών οικογενειών του νησιού. Επρόκειτο για οικογένειες που είχαν εμπλοκή στην προεπαναστατική ανάπτυξη της υδραϊκής ναυτιλίας καθώς και στη χρηματοδότηση του ναυτικού Αγώνα στη διάρκεια της Επανάστασης και που τώρα αναζητούσαν νέο οικονομικό ρόλο εντός του νέου κράτους και εντός των συστημάτων της εμπορικής και ναυτιλιακής κίνησης στο Αιγαίο και γενικότερα στη Μεσόγειο. Το τέλος της επαναστατικής περιόδου δεν σηματοδότησε απότομη εγκατάλειψη της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης στη θάλασσα, εκ μέρους αυτών των οικογενειών, σε αντίθεση με ό,τι πιστεύουμε μέχρι σήμερα.⁴⁸ Αντίθετα, μάλλον επεδίωξαν με επιμονή να επιστρέψουν στον γνώριμο γι' αυτούς κόσμο της Μεσογείου. Στο πλαίσιο αυτό το «μεγάλο» εμπόριο των σιτηρών αποτελούσε μόνο μία εκ των επιλογών τους, καθώς και οι ίδιοι γνώριζαν ότι είχαν απολέσει θέσεις στη διάρκεια των χρόνων που προηγήθηκαν. Στη δοσμένη χρονική συγκυρία το παράκτιο και διανησιωτικό εμπόριο, ο κόσμος των «περιφερειακών», κατά μια έννοια, συναλλαγών και η σπογγαλιεία προσέφεραν διέξοδο, μια διάθεση εκμετάλλευσης της εμπορικής ευκαιρίας για την αναζήτηση του επιθυμητού κέρδους.⁴⁹

Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή της οικογένειας Θεοδωράκη και ιδίως του Δημητρίου Αναστ. Θεοδωράκη. Η οικογένεια αποτελούσε μέρος της ομάδας των ισχυρών πλοιοκτητικών οικογενειών του νησιού τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια. Στα τέλη του 18ου – αρχές 19ου αιώνα κεφαλή της οικογένειας ήταν ο Δημήτριος Θεοδωράκης, ο οποίος απέκτησε δύο γιους, τους Αναστάσιο και Αναγνώστη.⁵⁰ Γνωρίζουμε ότι

48. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάτι τέτοιο δεν έγινε μακροπρόθεσμα. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνος Παπαθανασόπουλος, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1833-1856). Εξέλιξη και αναπροσαρμογή*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983, σ. 93-95, 255-258.

49. Ο Βασίλης Καρδάσης ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε στην «αλλαγή προσανατολισμού» των υδραίων πλοιοκτητών προς το παράκτιο εμπόριο, βλ. Βασίλης Α. Καρδάσης, *Σύρος, σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σ. 322. Για τη σημασία των παράκτιων και διανησιωτικών συναλλαγών στην εμπορική ζωή και τις μεταφορές του ελληνικού κράτους τις πρώτες δεκαετίες υπαρξής του βλ. Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα, 1830-1880*, Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, σ. 129-130. Για την εμπλοκή των εμπορικών και πλοιοκτητικών οικογενειών στο παράκτιο εμπόριο ευρύτερα στον μεσογειακό κόσμο βλ. Gilbert Buti, «Expédier à la côte et aller à la cueillette: le cabotage en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Revue d'histoire maritime* 8 (Ιανουάριος 2008), σ. 67-108.

50. ΤΑΥ, Λυτά Δικαιοπρακτικά Έγγραφα, Κιβώτιο 48, Έγγραφο 208, αποδεικτικό διαμοιρασμού της περιουσίας του θανόντος Δημητρίου Θεοδωράκη στους γιους του Αναστάσιο και Αναγνώστη, συνταγμένο πιθανόν στις αρχές Ιανουαρίου 1811.

ο Αναστάσιος απέκτησε σίγουρα δύο γιους, τους Δημήτριο και Ιωάννη Θεοδωράκη, και ο Αναγνώστης ένα γιο, τον Δημήτριο.⁵¹ Από το 1807 μέχρι και την Επανάσταση ο Αναστάσιος Θεοδωράκης αποτελούσε σταθερά μέλος του *Κοινού* του νησιού.⁵²

Στις παραμονές της Επανάστασης ο Αναστάσιος Θεοδωράκης και ο ανιψιός του Δημήτριος Αναγν. Θεοδωράκης διατηρούσαν συμπλοιοκτησία σε πέντε πλοία, και συγκεκριμένα στα βρίκια *Μιλτιάδης* (360 τ.), *Κίμων* (357 τ.), *Αθηνά* (380 τ.), *Αθηνά* (332 τ.) και *Αριστείδης* (322 τ.), κατέχοντας περίπου το 2% της συνολικής χωρητικότητας του ποντοπόρου υδραϊκού στόλου.⁵³

Τα μέλη της οικογένειας συμμετείχαν δραστήρια στη χρηματοδότηση του ναυτικού Αγώνα. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, η οικογένεια Θεοδωράκη κατέβαλε για τις ανάγκες των πλοίων και την οργάνωση των «θαλάσσιων εκστρατειών» 26.397 τάλιρα δίστηλα, 21.507 ο Αναστάσιος Θεοδωράκης και 6.782 ο Αναγνώστης Θεοδωράκης, ενώ οι χρηματικές συνεισφορές τους σε διάφορες περιστάσεις, όπως π.χ. σε εράνους, ανήλθαν σε 15.478 τάλιρα δίστηλα.⁵⁴

Στο τέλος της περιόδου των πολεμικών επιχειρήσεων φαίνεται ότι τα μέλη της οικογένειας είχαν αρκετά χρηματικά διαθέσιμα για να επιχειρήσουν την εκ νέου επιστροφή τους στη θάλασσα. Σε αυτή την κατεύθυνση ο γιος του Αναστάσιου, Δημήτριος Θεοδωράκης, επανέφερε στο θαλάσσιο εμπόριο τα πλοία που είχαν αποτελέσει τμήμα του πολεμικού στόλου της Επανάστασης. Συνέχισε, έτσι, να έχει ιδιοκτησία στον *Μιλτιάδη*⁵⁵ μέχρι το 1838, επομένως το πλοίο βρισκόταν στις θάλασσες για 20 χρόνια. Προσπάθησε ακόμα να ανανεώσει την πλοιοκτητική του βάση

51. Για τη γενεαλογική συνέχεια της οικογένειας, βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο οικ. Θεοδωράκη, φάκ. 1, χειρόγραφο σημείωμα – γενεαλογικό δένδρο του σκέλους Δημητρίου Αναγν. Θεοδωράκη και των απογόνων του.

52. Αντώνιος Λιγνός, *Ιστορία της νήσου Ύδρας*, τ. Α', *Τα από της Αρχαιότητας μέχρι της επανάστασης του 1821*, Αθήνα 1946, σ. 215-220.

53. Με βάση τα στοιχεία του δημοσιευμένου στο *Αρχαίον Κοινότητος Ύδρας, Γενικού Νηολογίου των πλοίων Β' Κλάσης* (άνω των 30 τόνων) στο λιμάνι του νησιού το έτος 1821, Αντ. Λιγνός, *Αρχαίον*, ό.π., τ. 16, σ. 187-209.

54. *Γενικός Λογαριασμός των τριών ναυτικών νήσων Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών*, στο Αντώνιος Λιγνός (επιμ.), *Αρχαίον Κοινότητος Ύδρας, 1778-1832*, τ. 15, (1829-1832), Τύποις Μιχ. Σ. Ελευθερίου, Πειραιάς 1931, σ. 200, 225-226.

55. Γνωρίζουμε π.χ. ότι το 1830 ο *Μιλτιάδης* με καπετάνιο τον αδελφό του Δημήτριο, Ιωάννη Θεοδωράκη, είχε πραγματοποιήσει ένα ταξίδι στη Μασσαλία, ΤΑΥ, Κατάστιχο 71 («Πρωτόκολλον 1828 αυγούστου 8»), αρ. εγγραφής 2075, 27 Νοεμβρίου 1830.

μέσω της ναυπήγησης ή της απόκτησης ιδιοκτησιακών μεριδίων σε νέα πλοία. Στη δεκαετία του 1830 ο Θεοδωράκης διατηρούσε ιδιοκτησία στο βρίκι *Όθων*, π. 84 τόνων με καπετάνιο τον Πέτρο Σύρμα,⁵⁶ καθώς και στο βρίκι *Φωκίων*, 220 τόνων.⁵⁷ Είχε επίσης συνιδιοκτησία, από κοινού με τον Θεόδωρο Σαχτούρη, στο κότερο *Σαχίνης*, περίπου 60 τόνων,⁵⁸ κατά το 1/12 στη γαβάρα *Αθηνά* που ναυπηγήθηκε στην Ερμούπολη το 1833,⁵⁹ και κατά 2/8 στο κότερο *Ναρβάλης* – αργότερα μετονομασθέν σε *Νεοπτώλεμος*, 63 τόνων.⁶⁰

Ωστόσο, στην περίπτωση του Δημήτριου Αναστ. Θεοδωράκη η θέληση για επιστροφή στην επιχειρηματική δραστηριοποίηση στη θάλασσα φαίνεται ότι εκφράστηκε κατεξοχήν μέσω της σπογγαλιείας. Η σύνθεση πληροφοριών από διαφορετικές αρχειακές πηγές αποκαλύπτει ότι η εμπλοκή ιδιαίτερα του Δημήτριου Θεοδωράκη στη σπογγαλιεία ξεκίνησε τουλάχιστον από το 1832. Μάλιστα, ήδη από εκείνη την εποχή είχε επεκτείνει τις σχετικές δραστηριότητές του μέχρι τις ακτές της βόρειας Αφρικής. Συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του ίδιου έτους ο Θεοδωράκης είχε ζητήσει από το τελωνείο της Ύδρας άδεια προσωρινής εκφόρτωσης στο λιμάνι του νησιού ενός φορτίου σπόγγων που είχε αλιευθεί στα βορειο-αφρικανικά παράλια, μέχρι να εκτελεστούν όλες οι εργασίες επισκευών και συντήρησης του πλοίου.⁶¹

Στη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν, φαίνεται ότι ο Θεοδωράκης επέκτεινε την οικονομική του δραστηριότητα στη σπογγαλιεία. Ένα συμβόλαιο του 1836, παρά τις ελλειπείς πληροφορίες, αναδεικνύουν την εικόνα ενός εμπόρου που είχε επιτύχει να οργανώσει σε ένα ανώτερο στάδιο τη σπογγαλιευτική επιχειρήσή του και δεν περιοριζόταν στη χρηματοδότηση ενός ή μιας σειράς σπογγαλιευτικών ταξιδιών. Στο συμβόλαιο αυτό ο Δημήτριος Θεοδωράκης διόριζε τον Νικόλαο Κουτουλουμά «διευθυντήν τού εις Αφρικήν εμπορικού καταστήματός του με το δικαίωμα να υπογράφει δι' επιτροπής του πάσαν πράξιν διεξαγομένης εις το

56. Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 16, σ. 216.

57. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Μαΐου 1836, συμβόλαιο αρ. 1913, 27 Μαΐου 1835.

58. Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 16, σ. 220-221.

59. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Φεβρουαρίου 1835, συμβόλαιο αρ. 1606, 22 Φεβρουαρίου 1836.

60. Αντ. Λιγνός, *Αρχείον*, ό.π., τ. 16, σ. 220-221.

61. *Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. 25, έγγραφο 16, ο Επιθεωρητής της Ανατολικής Παραλίου Πελοποννήσου και Δυτικών Σποράδων Διαμαντής Μάναρης προς την Επιτροπή της Οικονομίας, Ναύπλιο, 23 Ιουνίου 1832, σ. 11-12.

αυτό εμπορικό κατάστημά του, και με πληρεξουσιότητα να διαχειρίζεται κάθε υπόθεσιν [...]».⁶² Η αναφορά σε ύπαρξη οικογενειακού εμπορικού («καταστήματος») στη βόρεια Αφρική είναι δηλωτική της εξειδίκευσης του Θεοδωράκη στην αλίευση των σφουγγαριών και της διείσδυσης που είχε επιτύχει στις εκεί τοπικές αγορές. Η ίδια η ύπαρξη του εμπορικού καταστήματος στους τόπους όπου ψαρεύονταν τα σφουγγάρια αποτελεί ίσως δείγμα της θέλησης να μειωθεί ο χρόνος και το συνακόλουθο κόστος μεταξύ αλίευσης, κατεργασίας, αποθήκευσης και τελικής πώλησης των σπόγγων, ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή κερδοφορία.

Στο ίδιο συμβόλαιο ο Θεοδωράκης εξουσιοδοτεί ακόμα 15 πλοιάρχους-σπογγαλιείς με καταγωγή από το Κρανίδι, τους «συντροφοναύτες», καθώς και τον επιστάτη τους, επίσης Κρανιδιώτη, Νικόλαο Φασιλή να αποδέχονται την εξουσία του Κουτουλουμά και να παραδίδουν «εις αυτόν ή εις την διαταγήν του παν ό,τι αλιεύσουν και θέλουν αλιεύσει». Προκαλεί αναμφίβολα εντύπωση το γεγονός ότι τη δεδομένη χρονική περίοδο ουσιαστικά ο Θεοδωράκης χρηματοδοτούσε 15 πλοιάρχους-δύτες, οι οποίοι αλίευαν σφουγγάρια αποκλειστικά για λογαριασμό του. Το συμβόλαιο αποκαλύπτει παράλληλα και την εικόνα μιας διαρθρωμένης επιχείρησης με ένα πρωτόλειο καταμερισμό εργασίας, αφού η εργασία των κρανιδιωτών πλοιάρχων επιβλεπόταν από επιστάτη, την ίδια στιγμή που ο Κουτουλουμάς έπαιζε τον ρόλο του διευθυντή της επιχείρησης με δικαίωμα άμεσου ελέγχου στο κατάστημα –πιθανώς και αποθήκη– της οικογένειας στη βορειοαφρικανική ακτή.

Η σχέση πρόσληψης και ελέγχου μεταξύ Θεοδωράκη και Κουτουλουμά είναι δηλωτική της αναγκαιότητας συνεργασίας των «μεγάλων» πλοιοκτητικών-εμπορικών οικογενειών με τα μέλη μιας σειράς («ενδιάμεσων») οικογενειών του νησιού. Ο Νικόλαος, όπως και ο αδερφός του Αγγελής, αποτελούσαν σταθερούς συνεργάτες του Δημήτριου Αναστ. Θεοδωράκη, ήδη από τα καποδιστριακά χρόνια. Τον Ιούλιο του 1831 ο Αγγελής έδωσε το κατά 1/4 ιδιοκτησιακό του μερίδιο επί του βρικού Ύδρα ως ενέχυρο στον Θεοδωράκη, προκειμένου αυτός να του χορηγήσει ένα δάνειο 8.750 φουνίκων με τόκο 10% κατ' έτος. Μάλιστα, ο Κουτουλουμάς δεσμευόταν, πέρα από την εξόφληση του δανείου, να δίνει στον Θεοδωράκη το ανάλογο μερίδιο από τα κέρδη των εμπορικών ταξιδιών, στη βάση του ιδιοκτησιακού του δικαιώματος «επί του σώματος του πλοίου».⁶³ Αν και δεν τεκμαίρεται σαφώς από το αρχειακό υλικό, μπορούμε να υποθέσουμε ότι

62. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Νοεμβρίου 1836, συμβόλαιο αρ. 2366, 2 Νοεμβρίου 1836.

63. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 16, συμβόλαιο αρ. 262, 15 Ιουλίου 1831.

ο Αγγελής Κουτουλουμάς με το πλοίο του λειτουργούσε ως έμπιστος μεταφορέας των φορτίων σπόγγων του Θεοδωράκη στα μεσογειακά λιμάνια.

Το αρχαιακό υλικό φανερώνει ότι ο Θεοδωράκης όντως είχε κάνει προσπάθεια να ελέγξει όλο το σύστημα προ-αγοράς, συγκέντρωσης, εξαγωγής και εμπορίας των φορτίων των σφουγγαριών που ψάρευαν οι χρηματοδοτούμενοι από αυτόν καπετάνιοι. Σε αυτή την κατεύθυνση επέλεξε να έχει ιδιοκτησία και να διαχειρίζεται ένα στολίσκο από μικρά πλοία, τα οποία χρησίμευαν στο έργο της μεταφοράς των δυτών και της αλίευσης των σπόγγων στις βορειοαφρικανικές ακτές. Γνωρίζουμε έτσι ότι το 1834 ο Δημήτριος αλλά και ο πατέρας του Αναστάσιος Θεοδωράκης διατηρούσαν συνιδιοκτησία σε τέσσερα τρεχαντήρια και ένα τσερνίκι.⁶⁴ Ανάμεσα σε αυτά ο Δημήτριος Θεοδωράκης διατηρούσε ιδιοκτησία κατά τα 2/4 στο τρεχαντήρι Σφαίρα, με έτερο συνιδιοκτήτη τον Παντελή Κριεζή από το Κρανίδι,⁶⁵ γεγονός που δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο. Επίσης Κρανιδιώτης ήταν και ο Αναστάσιος Ζαραφωνίτης με τον οποίο διατηρούσε συνιδιοκτησία σε ένα τρεχαντήρι 4,19 τόνων.

Από νωρίς επίσης είχε διαμορφώσει ένα δίκτυο εμπόρων-συνεργατών σε διάφορα μεσογειακά λιμάνια που λειτουργούσαν ως τόποι εξαγωγής και πώλησης των φορτίων των σφουγγαριών. Τουλάχιστον αυτό εξάγεται από μια σειρά συμβολαίων του 1832 η οποία σχετίζεται με τη διευθέτηση μιας διαφοράς του Θεοδωράκη με τρεις από τους κρανιδιώτες καπετάνιους με τους οποίους διατηρούσε συνεργασία. Σε αυτά τα τρία συμβόλαια ο Θεοδωράκης εξουσιοδοτούσε τον καπετάνιο Αγγελή Κουτουλουμά⁶⁶ και τους εμπόρους Γεώργιο Ξυλάκη στην Ερμούπολη⁶⁷ και Ιωάννη Γούναρη στη Μάλτα⁶⁸ να εμποδίσουν στα τρία αυτά λιμάνια την τυχόν πώληση «ψιλού σφουγκαριού» που είχε αλιευθεί από τους Κρανιδιώτες Μανουήλ Ρουμάνη, Μήτρο Ρουμάνη και Κωνσταντάκη Κορδώνη. Πιθανώς οι τρεις Κρανιδιώτες είχαν παραβιάσει τους όρους συγκρότησης της σπογγαλιευτικής συντροφίας και είχαν ενεργήσει αυτόνομα, προς ίδιον όφελος.

64. Τα στοιχεία από το Νηολόγιο των πλοίων Α' κλάσης (κάτω των 30 τόνων) του λιμανιού της Ύδρας το 1834, ΓΑΚ – Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Υπουργείου Ναυτικών (περίοδος Όθωνος – Γεωργίου), φάκ. 987, θυρ. 11/19, «Καταμετρήσεις Πλοίων», 1834.

65. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 20, συμβόλαιο αρ. 193, 10 Απριλίου 1834.

66. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 19, συμβόλαιο αρ. 585, 27 Σεπτεμβρίου 1832.

67. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 19, συμβόλαιο αρ. 587, 27 Σεπτεμβρίου 1832.

68. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 19, συμβόλαιο αρ. 586, 27 Σεπτεμβρίου 1832.

Οι όροι και στα τρία συμβόλαια είναι σχεδόν πανομοιότυποι ως προς την αποστολή που τους εξουσιοδοτούσε ο Θεοδωράκης να διευθετήσουν.

Η Σύρος, μεγάλο διαμετακομιστικό λιμάνι της ανατολικής Μεσογείου, έπαιζε πιθανώς τον ρόλο του λιμανιού συγκέντρωσης των σφουγγαριών, με σκοπό την εξαγωγή τους στα μεγάλα μεσογειακά λιμάνια, πέρα από την ενδεχόμενη πώληση εκεί ενός μέρους του αλιεύματος. Από εκεί και μέσω έμπιστων καπετάνιων τα φορτία των σφουγγαριών θα διοχετεύονταν στη Μάλτα και την Τεργέστη. Τα δύο αυτά λιμάνια, όπως και αυτό της Βενετίας, κυριαρχούσαν στην περιοχή των θαλασσών της κεντρικής Μεσογείου και είχαν κομβικό ρόλο στην εξαγωγή των σφουγγαριών.⁶⁹ Ιδιαίτερα με τη Μάλτα και τους μεγάλους εμπορικούς οίκους της Βαλέτας, οι υδραίοι καπετάνιοι και πλοιοκτήτες διατηρούσαν επαφές ήδη από τις δεκαετίες της μεγάλης ανάπτυξης της ναυτιλίας. Αυτές οι επαφές δεν φαίνεται να χάθηκαν στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Μετά το τέλος των πολεμικών επιχειρήσεων, οι υδραίοι κεφαλαίουχοι που επεδίωκαν να επιστρέψουν στο θαλάσσιο εμπόριο, στράφηκαν εκ νέου στους εμπορικούς οίκους της Μάλτας. Ο Θεοδωράκης δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Πέρα από τον Γούναρη, με τον οποίο διατηρούσε συνεργασία, δεν είναι τυχαίο ότι στη Βαλέτα φαίνεται να εγκαταστάθηκε, μετά το 1835, και ο αδερφός του, Ιωάννης Αναστ. Θεοδωράκης, επιλογή που υπαγορεύτηκε πιθανώς από την ανάγκη άμεσου ελέγχου επί των διεθνοποιημένων σπογγαλιευτικών δραστηριοτήτων της οικογένειας.⁷⁰

Όσον αφορά την Τεργέστη, βασικό λιμάνι εξαγωγής των σφουγγαριών των νησιών του Αιγαίου, ο Θεοδωράκης φαίνεται ότι είχε διαμορφώσει συνεργασίες με τον εμπορικό κόσμο της πόλης, οι οποίες διατηρήθηκαν πιθανώς σε όλη τη δεκαετία του 1830. Είναι χαρακτηριστικό ότι τον Μάρτιο του 1838 ο Θεοδωράκης εξουσιοδότησε τον έμπορο Γρηγόριο Κυπριώτη στην Αθήνα να τον αντιπροσωπεύσει στη συνάντηση με τον αντίστοιχο εκπρόσωπο στην Αθήνα του εμπορικού οίκου της Τεργέστης Έσλη Σπρίνγκερ και Συντροφίας για τη διευθέτηση κάποιων εμπορικών λογαριασμών μεταξύ τους.⁷¹

Τον Δημήτριο Θεοδωράκη απασχόλησαν επίσης οι κίνδυνοι της απειθαρχίας και της αυτονόμησης από τις σπογγαλιευτικές συντροφίες που

69. Γεωργιάς, *ό.π.*, σ. 65-66· Πούλιος, *ό.π.*, σ. 430-434.

70. Η σχετική πληροφορία στο: Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφο Μαΐου 1838, συμβόλαιο αρ. 3855, 27 Μαΐου 1838.

71. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφο Μαρτίου 1838, συμβόλαιο αρ. 3779, 26 Μαρτίου 1838. Δεν κατάφερα να εντοπίσω περισσότερα στοιχεία για τον συγκεκριμένο εμπορικό οίκο και επίσης δεν διαθέτουμε άλλη μνεία για την παρουσία του Αγγελή Κουτουλουμά στην πόλη της Τεργέστης.

είχε συγκροτήσει. Με την εμπλοκή στη σπογγαλιεία κεφαλαιούχων τέτοιου μεγέθους, η μεγέθυνση των δραστηριοτήτων κάθε επιχείρησης συνεπαγόταν και τη δυνατότητα μεγαλύτερων εισοδημάτων από την πώληση των σφουγγαριών. Από την άλλη, ο έλεγχος επί του αλιεύματος και το πλέγμα δανεισμού και χρέωσης, στο οποίο οι κεφαλαιούχοι ενσωμάτωναν τους πλοιάρχους και τους δύτες των σπογγαλιευτικών συντροφιών, δημιουργούσε συνθήκες μεγαλύτερου κινδύνου ιδιοποίησης εισοδημάτων εκ μέρους κάποιων μελών και παράκαμψης των εμπόρων-χρηματοδοτών του ταξιδιού.

Μια τέτοια ίσως κατάσταση αντιμετώπισε ο Θεοδωράκης το 1832, βάσει της προαναφερόμενης σειράς συμβολαίων, όταν απαγόρευε την πώληση σε Ερμούπολη, Μάλτα και Τεργέστη του φορτίου σφουγγαριών που είχαν αλιεύει οι τρεις κρανιδιώτες δύτες. Αλλά και το 1834 ο Θεοδωράκης διατεινόταν ότι είχε διαφορές με κάποιους σπογγαλιείς από το Κρανίδι, τα ονόματα των οποίων όμως δεν καταγράφονται. Δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τις αιτίες αυτών των διαφορών, αν δηλαδή αφορούσαν ζητήματα χρεών των δυτών ή «παράνομης» ιδιοποίησης μέρους του αλιεύματος. Σε κάθε περίπτωση όμως ο Θεοδωράκης δεν άφησε περιθώρια κίνησης στους χρηματοδοτούμενους από αυτόν πλοιάρχους και δύτες. Εξουσιοδότησε τον εγκατεστημένο πλέον στο Ναύπλιο έμπορο Γεώργιο Ξυλάκη, «όστις και τα ονόματα των σπογγαλιευτών καλώς γνωρίζει», να διενεργήσει την προσωρινή υποθήκευση της κινητής και ακίνητης περιουσίας αυτών, «κατεξοχήν επί των υπό την διεύθυνσίν των πλοίων». ⁷²

Ο Θεοδωράκης συνέχισε να δραστηριοποιείται στη σπογγαλιεία μέχρι τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1830. Το 1838 ήταν η χρονιά για την οποία, προς το παρόν ίσως, διαθέτουμε την τελευταία μνεία ως προς τις σπογγαλιευτικές του δραστηριότητες. Τον Απρίλιο εκείνου του έτους εξουσιοδότησε τον Ύδραίο Νικόλαο Δήμου να μεταβεί στο Κρανίδι και να συνάψει συμφωνία με τους εκεί σπογγαλιείς εν όψει της έναρξης του θερινού σπογγαλιευτικού ταξιδιού. ⁷³

Επιλογικά

Στο άρθρο αυτό επιχειρήθηκε μια χαρτογράφηση της σπογγαλιευτικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκε στην Ύδρα στη διάρκεια των τελευταίων επαναστατικών και πρώτων οθωνικών χρόνων. Πρόθεσή μου ήταν η ανάδει-

72. ΤΑΥ, Νοταριακός Κώδικας 20, συμβόλαιο αρ. 197, 12 Απριλίου 1834.

73. Συμβολαιογραφικό Αρχείο Ύδρας, Νοτάριος Παντελής Πρωτοπαππάς, Έγγραφα Απριλίου 1838, συμβόλαιο αρ. 3810, 25 Απριλίου 1838.

ξη μιας υποφωτισμένης πτυχής της οικονομικής ζωής του νέου κράτους, στα πρώτα χρόνια της ζωής του, μέσω της σύνθεσης πληροφοριών από τις αναξιοποίητες, σε μεγάλο βαθμό, αρχαιακές συλλογές που εναπόκεινται στο νησί της Ύδρας.

Η έρευνα ανέδειξε ότι η σπογγαλιεία αποτέλεσε για ορισμένους από τους κεφαλαιούχους του νησιού επένδυση που είχε κεντρικό ή και συμπληρωματικό ρόλο σε ένα πλέγμα επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που διαμορφώνονταν, με στόχο την παραμονή και διατήρηση της επαγγελματικής θέσης στον κόσμο της ναυτιλίας.⁷⁴ Για ανθρώπους όπως ο Θεοδωράκης, ο Τζώρτζος και ο Καμίνης η (συμ)πλοιοκτησία, η «μεγάλη» ναυτιλία, το παράκτιο εμπόριο και η σπογγαλιεία διαπλέκονταν. Η ταυτόχρονη δραστηριοποίησή τους σε αυτούς τους τομείς εξέφραζε τη διάθεση εμπλοκής τόσο στις τοπικές αγορές όσο και στα μεγάλα λιμάνια του Αιγαίου και συνολικά της Μεσογείου. Τα τοπικά και περιφερειακά εμπορικά και ναυτιλιακά δίκτυα σε συνδυασμό με τα πλέγματα χρηματοδότησης και δανεισμού στα οποία εμπλέκονταν, επέτρεπαν σε οικογένειες όπως οι Θεοδωράκηδες να διευρύνουν την οικονομική τους ισχύ και συνολικά τον ρόλο τους στο σύστημα κοινωνικών σχέσεων που διαρθρωνόταν μεταξύ της Ύδρας και των απέναντι ακτών της Ερμιονίδας και της Τροιζηνιάς. Μπόρεσαν έτσι να καταλάβουν «ηγεμονική» θέση σε μία εκ των πολλών επαρχιών του κράτους, η οποία όμως είχε βαρύνουσα οικονομικά σημασία.⁷⁵

Η συνολική διερεύνηση της ιστορικής πορείας της υδραϊκής σπογγαλιείας σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα είναι ένα κεφάλαιο της ιστορίας που δεν έχει ακόμα γραφεί. Ανάλογα έργα διαθέτουμε πλέον για τη σπογγαλιεία της Σύμης και της Καλύμνου. Η έρευνα μπορεί να επεκταθεί γενικότερα στην κατεύθυνση της διερεύνησης του συστήματος των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που χαρακτήριζαν τη νησιωτική κοινότητα στη διάρκεια και των επόμενων δεκαετιών με επικέντρωση στην οικονομική δραστηριοποίηση στη θάλασσα· αυτή συνέχισε να αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα κοινωνικής διαφοροποίησης, εξασφαλίζοντας εργασία, εισοδήματα και κέρδη για τον πληθυσμό του νησιού.

74. Για μια «θετική» πρόσληψη της σημασίας που είχε η ναυτιλία για το ελληνικό κράτος στη διάρκεια των πρώτων δεκαετιών της ζωής του βλ. Τζελίνα Χαρλαύτη, «Η θαλασσινή μας τύφλωσις...», *Τα Ιστορικά* 75 (Οκτώβριος 2022), σ. 98-124. Για μια άλλη οπτική βλ. Γιάννης Μηλιός, *1821. Ιχνηλατώντας το Έθνος, το Κράτος και τη Μεγάλη Ιδέα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020, σ. 161-163.

75. Ο προβληματισμός αυτός οφείλει πολλά στην ανάλυση που επιχειρεί ο Σωκράτης Πετμεζάς, *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά τον 19ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 2003, σ. 94-105.

SUMMARY

Minas Antypas, *Sponge-fishing partnerships and companies in the island of Hydra at the end of the Greek Revolution and the early years of King Otto's period (1830-1840)*

The article focuses on the early growth of sponge-fishing conducted by inhabitants of the island of Hydra during the 1830s, that is, the last years of the Greek Revolution and the first years of King Otto's reign. In particular, it is argued that during these years the foundations were laid for the island to become, after the 1860s, the main sponge-diving center of the Greek state.

Making use of documents from archival collections located on the island of Hydra –especially notarial deeds– the article examines the sponge-diving partnerships established in Hydra during those years, with an emphasis on their organizational characteristics. Specifically, the article discusses the financing practices of sponge fishing companies, the forms of payment and profit distribution among the partnerships' members as well as the preparation of the sponge fishing expedition in the seas of the eastern Mediterranean and the north African coast. The article argues that sponge fishing constituted a source of income for a significant part of the island population, former members of the revolutionary fleet's crews who, after the end of the Revolution, faced the risk of unemployment.

The article argues that members of the island's wealthy families, especially ship-owners and captains, gradually chose also to invest their capital in sponge fishing. This commercial strategy was part of their persistent effort to continue their maritime business and successfully reintegrate into the local, regional and wider networks of Mediterranean sea-trade and shipping, from which they had been cut off for a period of about 8-9 years. At the same time, their involvement in the sponge-fishing culminated in the increase of their power over the divers – members of the companies they financed and, in general, to the sharpening of social and economic differentiation within the island. It contributed also to the “professionalization” and commercialization of sponge fishing as a distinct sector of economic activity during the first decades of existence of the Greek state.

